

บทที่ 6

การค้าในสมัยธนบุรี

หลังการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงพยายามรื้อฟื้นความเป็น "อยุธยา" ขึ้นมาใหม่ ทั้งในส่วนของบ้านเมือง ระบบการปกครอง พระราชอาณาเขต แต่สิ่งที่คุณเหมือนจะสร้างปัญหาให้พระองค์มากที่สุดคือความพยายามในการรื้อฟื้นเศรษฐกิจการค้าที่เจริญรุ่งเรืองของอยุธยาให้กลับมา

ดังที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2 ว่า เศรษฐกิจที่มั่นคงของอยุธยาจากการเกษตรกรรมและการค้าต่างประเทศ ในขณะที่กรุงธนบุรีประสบปัญหาในการทำเกษตรกรรม ไม่ใช่แต่เพียงไม่พอเป็นสินค้าส่งออก แต่ในระยะแรกการเกษตรกรรม ยังไม่สามารถผลิตให้เพียงพอับความต้องการในอาณาจักรเสียด้วยซ้ำ

นอกเหนือจากนั้นอยุธยาเป็นเมืองใหญ่ที่มีประชากรหนาแน่น อาณาจักรที่เติบโตมาในระยะเวลาที่ยาวนานได้สร้างความเข้มแข็งให้กับราชอาณาจักร ในขณะที่ธนบุรีเป็นเมืองเล็กเป็นราชธานีที่พัฒนามาจากเมืองท่าหน้าด่าน ประชากรจึงมีจำนวนไม่มาก เพราะผลกระทบจากสงครามครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา และต่อมายังต้องประสบกับสงครามเกือบจะตลอดรัชสมัย สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงต้องหาทางฟื้นฟูเศรษฐกิจโดยเร็ว เพื่อเลี้ยงราชธานีที่พระองค์สร้างขึ้น และปัจจัยที่จะฟื้นฟูเศรษฐกิจในสมัยธนบุรีขึ้นมาได้ คือการค้า แม้ว่าการค้าในสมัยธนบุรี จะไม่สามารถสร้างความมั่งคั่งได้มากเท่าอยุธยา เพราะเป็นเพียงช่วงเวลาสั้นๆ แต่ก็ได้เป็นรากฐานให้กับกรุงรัตนโกสินทร์ได้สร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในเวลาต่อมา

การค้าภายในและการค้าภายนอก

การค้าภายใน

ในส่วนการค้าภายในของกรุงธนบุรี คาดว่าเป็นสินค้าขั้นพื้นฐานสำหรับประชาชนในการดำรงชีวิต เช่นอาหาร ภาชนะในการหุงต้ม และผ้าสำหรับนุ่งห่ม ไม่มีน่าจะมีการซื้อขายสินค้าประเภทของสินค้าฟุ่มเฟือย เนื่องจากกรุงธนบุรียังอยู่ในช่วงเริ่มต้นของการสร้างเมือง และประสบกับปัญหาสงครามตลอดรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ในช่วงต้นของรัชสมัย

ประชาชนยังอยู่ในสภาพยากจน การปลูกข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคเพราะปัญหาการเพาะปลูก ประชาชนยังชีพด้วยการประมงและหาผลไม้ พ่อค้าชาวจีนที่เดินทางผ่านมาได้กล่าวถึงประชาชนว่าอดอยากเพราะข้าวมีราคาแพง ประชาชนจะบริโภคเนื้อมะพร้าว, กุ้ง และจับปลาเป็นอาหาร¹ ต่อมาเมื่อมีการเกณฑ์คนจากหัวเมืองต่างๆเช่นหัวเมืองฝ่ายเหนือมาอยู่ในกรุงธนบุรี ก็ยังส่งผลต่อปริมาณอาหารที่ต้องเร่งผลิตให้ได้พอเพียงพอกับความต้องการ สมเด็จพระเจ้าตากสินจำเป็นต้องแก้ปัญหาด้วยการซื้อข้าวเพื่อแจกราษฎรเป็นอาหารอยู่หลายครั้ง รวมทั้งการเกณฑ์ไพร่พลและขุนนางทำนาในเวลาที่ว่างจากการสงคราม นอกจากนั้นประชาชนยังมีภาระในการเช่าเดือน ซึ่งทำให้ยากต่อการประกอบอาชีพค้าขาย หรือทำไร่เพาะปลูก

แหล่งผลิตสินค้าประเภทเกษตรกรรมที่สำคัญ คือนาข้าวและสวนผลไม้ ตั้งอยู่ในบริเวณกรุงธนบุรี ในส่วนของผลไม้คงมีปริมาณมากพอสมควร เพราะประชาชนในช่วงสมัยธนบุรีตอนต้นยังชีพได้ด้วยการหาผลไม้กินแทนข้าว สวนผลไม้ที่มีการสันนิษฐานไว้ ได้แก่ สวนลั่นจี่ ตั้งอยู่บริเวณระหว่างวัดบางหัวน้อยกับบ้านปูน สวนมังคุด ตั้งอยู่บริเวณระหว่างบ้านปูนและวัดบางหัวใหญ่ และสวนผลไม้บริเวณหลังวัดบางใหญ่² ในส่วนของนาข้าว ระยะเวลาคาดว่าคงมีอยู่ไม่มากนัก และคงไม่เพียงพอต่อความต้องการ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงต้องซื้อข้าวแจกให้แก่ประชาชน และเกณฑ์ขุนนางทำนาในช่วงเวลาที่ว่างจากสงคราม

“จึงดำรัสให้มีตราหากองทัพทั้งปวงกลับลงมายังพระนครพร้อมกัน แล้วโปรดให้เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ พระยารัตนมาศุมไพร่พลทั้งปวงตั้งทำนา ณ ทะเลตมฟากตะวันออกกรุงธนบุรี และทุ่งบางกะปิ สามเสน ให้พระยายมราช พระยาราชสุภาวดีคุมไพร่พลทั้งปวงตั้งทำนา ณ ทะเลตมฟากตะวันตกและทุ่งกระทุ่มแบน หนองบัวแขวงเมืองนครชัยศรี “³

¹ ธีรวัต ญ ป้อมเพชร, “เอกสารขอลันดาเรื่องชุมชนธนบุรีในปีค.ศ.1767-1768,” รวมบทความประวัติศาสตร์ (กุมภาพันธ์ 2531):111.

² ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแต่โบราณ-พ.ศ.2399. (กรุงเทพฯ: ดันอ้อ, 2534), หน้า 202.

³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. (พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2516), หน้า 219.

ย่านการค้าภายในที่สำคัญในสมัยกรุงธนบุรี คือตลาดและชุมชนต่างๆ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการดำรงชีวิต รวมทั้งสะท้อนสภาพเศรษฐกิจสังคมในสมัยธนบุรี ที่ยังคงเป็นลักษณะเศรษฐกิจสังคมแบบยังชีพอยู่ ชัย เรื่องศิลป์ได้สันนิษฐานที่ตั้งของตลาดในชุมชนต่างๆไว้หลายแห่ง⁴ ซึ่งมักอยู่บริเวณแหล่งชุมชน ท่าน้ำ และวัดต่างๆ ได้แก่ ตลาดปลา เป็นตลาดใหญ่ เพราะเป็นบริเวณท่าที่มีการนำปลาขึ้นมา จึงมีการนำสินค้าชนิดอื่นๆมาขายด้วย ตลาดปลาตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณปากคลองคูเมือง, ตลาดใหญ่บริเวณวัดท้ายตลาด เป็นตลาดเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของธนบุรี สังเกตได้ชื่อวัด ที่เรียกกันตามสถานที่ตั้ง แสดงว่ามีตลาดอยู่คู่กับวัดมานานแล้ว, ตลาดพลู อยู่ถัดจากตลาดใหญ่ หลังวัดท้ายตลาด มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเช่นกัน, ตลาดบ้านหม้อและตลาดขมิ้น ตั้งอยู่บริเวณหลังวัดบางหว้าใหญ่ ฝั่งตะวันตกของเมือง, ตลาดบริเวณคลองบางหลวง และตลาดบริเวณพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน เป็นตลาดของชุมชนชาวจีน ซึ่งเป็นทั้งร้านค้าและที่พักอาศัยของชาวจีน ตลาดใหญ่ ตลาดน้ำ ตลาดบก เป็นตลาดของชุมชนชาวจีนอีกด้านหนึ่ง คือบริเวณปากตะวันออกของธนบุรี นอกจากนั้น ยังคงมีย่านการค้าอื่นๆ อยู่ภายนอกกำแพงเมืองเช่น ตลาดยอด และชุมชนต่างๆ ซึ่งเป็นย่านการผลิตอื่นๆ ได้แก่ ชุมชนบ้านหม้อ เป็นแหล่งผลิตภาชนะในครัวเรือน และชุมชนบ้านช่างหล่อ เป็นบริเวณที่มีการหล่อพระ⁵

ผู้ที่มีบทบาทในการทำการค้านั้น ในสมัยธนบุรีตอนต้นเป็นช่วงเวลาที่ประชาชนอดอยากและรัฐต้องแก้ปัญหาด้วยการซื้อข้าวแจก ประกอบกับเป็นช่วงสงครามติดต่อกัน กลุ่มคนที่ มีบทบาททางการค้า จึงคาดว่าน่าจะเป็นผู้หญิง เด็ก คนชรา เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา เพราะเป็นกลุ่มคนที่ไม่มีภาระในการเข้าเดือนตามระบบไพร่ และไม่ต้องถูกเกณฑ์ไปทัพ นอกจากนั้นสันนิษฐานว่าเป็นชาวต่างชาติ ซึ่งไม่มีหน้าที่ตามระบบไพร่ เช่นพ่อค้าชาวจีน พ่อค้าแขก อย่างไรก็ตามเนื่องจากในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน เป็นสมัยที่มีคนจีนอพยพเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งชาวจีนแต่จิวและชาวจีนฮกเกี้ยน ประกอบกับได้รับการสนับสนุนจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน

⁴ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 , หน้า 204.

⁵ ชาตา เมนะสุด, "บ้านช่างหล่อ," เวียงวังฝั่งธนชุมชนชาวสยาม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 243.

* ประชากรที่อาศัยอยู่ในกรุงธนบุรีบางเชื้อชาติ ต้องทำงานเข้าเดือนตามระบบไพร่ เช่นเดียวกับคนไทย เช่น ชาวลาว, ชาวมอญ และชาวเขมร

เมื่อเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในกรุงธนบุรีจึงได้เข้ามามีบทบาทในการค้าของธนบุรี โดยทำการผลิตสินค้าตามความชำนาญของตน รวมทั้งทำการค้าด้วยตัวเอง นอกจากนั้นพ่อค้าชาวจีนบางส่วน ยังทำการเดินทางไปค้าขายยังหัวเมืองต่างๆ และซื้อสินค้ากลับมาขายในกรุงธนบุรี ดังที่ Koenig Jean ชาวเดนมาร์กที่เดินทางเข้ามาในกรุงธนบุรีใน พ.ศ. 2323 ได้กล่าวถึงการค้าในสมัยธนบุรีว่าการค้าทั้งหลายต่างตกอยู่ในมือชาวจีน⁶ นอกจากนั้นเป็นไปได้ว่า ส่วนหนึ่งรัฐอาจเป็นผู้มีบทบาทในการทำการค้าภายใน โดยการผูกขาดการขายสินค้าบางชนิดให้แก่ประชาชน

ในส่วนอื่นๆ ของราชอาณาจักรนั้น การค้าภายในของหัวเมืองต่างเป็นแบบพึ่งตัวเอง กล่าวคือยังเป็นเศรษฐกิจการค้าภายในที่ผลิตเอง และเลี้ยงตัวเองภายในแต่ละเมือง ในระยะหลัง เมื่อบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงบมากขึ้น อาจมีพ่อค้าจากหัวเมืองต่างๆ นำสินค้าเข้ามาขายในกรุงธนบุรี

การค้าภายนอก

การค้าภายนอก หรือการค้ากับต่างประเทศ เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจ เนื่องมาจากผลกำไรจากการค้าต่างประเทศเป็นรายได้หลักของรัฐที่สร้างความมั่งคั่งให้กับรัฐต่างๆ มาตั้งแต่สมัยอยุธยา สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องทำการค้ากับต่างประเทศให้มากที่สุด ทั้งในส่วนของ การนำเข้าสินค้าที่จำเป็น และการส่งออกสินค้าเพื่อหารายได้ให้กับรัฐ

ในการศึกษานี้ ได้แบ่งการค้าภายนอกออกเป็น 2 ประเภทคือ การค้ากับจีน และการค้ากับประเทศอื่นๆ

⁶ Jean Koenig, "Journal of a Voyage from India to Siam and Malacca in 1779, tr. From his ms. In the British Museum," in *Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society*, vol. 26 (January 1894) p.161 cited in Sarasin Viraphol. *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853*. (Cambridge: Harvard U Press, 1977), p.172.

การค้ากับจีน

การค้ากับจีนเป็นการค้าที่สร้างผลกำไรดีดึงดูดใจ และเป็นการค้าที่สำคัญกับรัฐมากที่สุดมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย และยังเป็นการค้าที่สำคัญที่สุดสำหรับกรุงธนบุรี โดยปกติการค้าสำเภาก็ขึ้นอยู่กับลมมรสุม เพราะเรือสำเภาต้องใช้ลมที่เปลี่ยนทิศทางทุก 6 เดือนเป็นตัวกำหนดการเดินทาง สำหรับการค้าสำเภากับจีน เรือสำเภาจากสยามจะต้องออกเดินทางไปจีนในช่วงเดือนมิถุนายนถึงกรกฎาคม และเดินทางกลับมาในเดือนมกราคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ เช่นเดียวกับเรือสำเภาที่ต้องการเดินทางไปยังรัฐหมู่เกาะต่างๆ ที่ต้องเดินทางในช่วงเดือนมกราคมถึงต้นเดือนกุมภาพันธ์⁷

Kennon Breazeale ได้แบ่งลักษณะการค้าของไทยและจีนออกเป็น 3 แบบคือ การค้าในระบบบรรณาการ, การค้าของรัฐที่ไปขายในเมืองอื่น และการค้าเอกชน โดยปกติเรือสำเภาที่ทำการค้าในระบบบรรณาการ จะนำสินค้าไปขายยังเมืองกวางตุ้ง ในขณะที่พ่อค้าเอกชนรายอื่นๆจะไปขายสินค้าที่อื่น เพราะไม่อาจสู้ราคาสินค้าที่ได้รับการยกเว้นภาษีเหมือนสินค้าในระบบบรรณาการได้ พ่อค้าเอกชนจึงจะเดินทางไปทำการค้าที่เมืองซัวเถา เมืองเอ๋อหมิง และเมืองหนิงโป⁸

ตั้งแต่สมัยอยุธยา การค้ากับจีนมีทั้งการค้าในระบบบรรณาการและการค้าแบบเอกชน แต่ด้วยความแตกต่างด้านภาษีและราคา การค้าในระบบบรรณาการจึงเป็นการค้าที่ได้รับผลกำไรมากกว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงทรงพยายามเปิดการค้าในระบบบรรณาการ

1).การค้าในระบบบรรณาการ

ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการจีน หรือ การค้าในระบบบรรณาการจีนนั้น เป็นระบบการค้า หรือความสัมพันธ์ของจีนกับประเทศต่างๆเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน และในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับประเทศต่างๆเหล่านี้มิได้เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ในฐานะเท่าเทียมกัน

⁷ Kennon Breazeale, "Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible," in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, ed. Kennon Breazeale (Bangkok: Printing House of Thammasat University, 1999), p.2.

⁸ *Ibid.*, p.24.

หากแต่เงินอยู่ในฐานะที่เหนือกว่า ในลักษณะของเจ้าประเทศราช⁹ ซึ่งความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการนี้ เป็นลักษณะความสัมพันธ์เพียงแบบเดียวที่จีนมีกับประเทศอื่นๆ¹⁰

สืบแสง พรหมบุญ ได้อธิบายรูปแบบความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการของจีนว่า ความสัมพันธ์แบบบรรณาการ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกันที่ จะต้องกระทำในรูปแบบพิธีการ¹¹ การส่งเครื่องราชบรรณาการและของที่ระลึกต่างๆจะต้องทำ อย่างหรูหรา ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความการยอมอ่อนน้อมและการยอมสวามิภักดิ์ เพื่อเป็นการ ตอบแทน จักรพรรดิจีนจะพระราชทานของขวัญ ตราตั้งยศศักดิ์ ปฏิทินจีน และสิ่งอื่นแต่กษัตริย์ ต่างชาติ¹² จีนให้ความสำคัญกับพิธีการเกี่ยวกับระบบบรรณาการเหล่านี้มาก เห็นได้จากกรม “ กรมพิธีการ ” (The Department of Ceremonies) เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง¹³ ซึ่งคณะ ราชทูตที่อัญเชิญเครื่องราชบรรณาการเหล่านี้มาถวายจักรพรรดิจีนจะได้รับการดูแลอย่างดี ได้รับ สิทธิพิเศษทุกอย่าง ได้พักอาศัยอยู่ในที่พักของราชการ ไม่ต้องเสียค่าเดินทาง ค่าอาหาร และ ได้รับทุกสิ่งทุกอย่างที่จำเป็นตลอดเวลาที่พำนักในจีน และในขณะเดียวกัน จีนจะสอดส่องคณะทูต อย่างใกล้ชิด และให้ปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับอย่างเคร่งครัด มีการวางกฎเกณฑ์ไว้อย่าง ละเอียดลออสำหรับคณะทูตของแต่ละรัฐที่เดินทางมาสมาเสมอเกี่ยวกับเรื่องขนาดเรือ เส้นทาง การเดินเรือ จำนวนเรือและลูกเรือ ลักษณะของขวัญต่างๆและหมายกำหนดการทูลเกล้าถวาย เครื่องราชบรรณาการ หน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลคณะทูตที่เดินทางมานี้คือ “ กรมการค้าสำเภา ” (The Bureau of Trading Junks) ทำหน้าที่ตรวจสอบหนังสือแนะนำตัวของบรรดาทูต ต่างประเทศ นอกจากนั้นยังให้ความสะดวกแก่คณะทูตในด้านการจัดหาอาหาร และที่พัก ซึ่งเป็น บ้านพักของรัฐบาล ซึ่งมีการกำหนดแยกส่วนสำหรับทูตแต่ละประเทศในการเข้าพัก และหลังจาก

⁹ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย (กรุงเทพฯ: ไทย วัฒนาพานิช, 2525), หน้า 3.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

¹² J.K. Fairbank, Trade and Diplomacy on the China Coast : The Opening of the Treaty Ports 1842 -1854 (Cambridge: Harvard U Press, 1964), pp.135-145 อ้างถึงใน สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย, หน้า 6.

¹³ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยในค.ศ.1282 – 1853, หน้า 7.

นั้นขุนนางจีนจะต้องรายงานให้เมืองหลวงทราบ เพื่อขอความสะดวกในการเดินทางไปปักกิ่งในฐานะทูตจากต่างประเทศ หากจักรพรรดิทรงมีพระบรมราชานุญาตให้คณะทูตเดินทางต่อไปยังเมืองหลวง กรมสงครามจะได้รับพระบรมราชโองการให้ออกหนังสือเดินทางที่จำเป็น¹⁴ เมื่อเดินทางถึงปักกิ่งแล้วคณะทูตจะต้องมอบหนังสือแนะนำตัวให้กรมพิธีการตรวจสอบ และเข้าพัก ซึ่งคณะทูตจะต้องขออนุญาตก่อนจะออกจากที่พัก เมื่อจักรพรรดิมีพระบรมราชโองการให้คณะทูตเข้าเฝ้าได้กรมพิธีการแห่งรัฐจะแนะนำมารยาทในราชสำนักให้แก่คณะทูต ซึ่งจะใช้เวลาทั้งสิ้น 3 วัน จากนั้นจึงจะได้เข้าเฝ้าที่ท้องพระโรงเพ่ง เทียน ซึ่งคณะทูตจะทูลเกล้าถวายพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการ¹⁵ ตามระเบียบข้อบังคับนั้น เครื่องราชบรรณาการจะต้องเป็นผลผลิตในท้องถิ่น¹⁶

ภายหลังจากการถวายเครื่องราชบรรณาการแล้ว คณะทูตจะได้รับพระราชทานพระราชนุญาตให้ทำการค้า โดยให้สิทธิพิเศษต่างๆทางการค้า รวมทั้งพระราชทานของตอบแทนกลับไปยังกษัตริย์ของประเทศนั้นๆ

จีนให้ความสำคัญกับเครื่องราชบรรณาการเหล่านี้ ในลักษณะของสัญลักษณ์ความอ่อนน้อมจากประเทศต่างๆ มากกว่าจะเป็นผลประโยชน์ในแง่เศรษฐกิจ เพราะหากเทียบมูลค่าของเครื่องราชบรรณาการที่ประเทศต่างๆส่งมาถวายกับของตอบแทนที่จักรพรรดิจีนพระราชทานตอบแทนไปนั้น จะเห็นได้ว่าของตอบแทนจากจักรพรรดิจีนมีมูลค่าสูงกว่า ในขณะที่จีนมองคุณค่าของเครื่องราชบรรณาการในลักษณะสัญลักษณ์ความอ่อนน้อม ประเทศที่ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายก็พอใจกับการค้าที่แผ่มาในการใช้ระบบบรรณาการเพื่อการค้า เนื่องจากจะได้รับอนุญาตให้ค้าขายโดยตรงกับจีนและได้รับสิทธิพิเศษต่างๆทางการค้า ภายหลังจากการ

¹⁴ Lin, T.C., " Manchuria Trade and Tribute in the Ming Dynasty : A study of Chinese Theories and Methods of Control over Border Peoples," *Nankai Social and Economic Quarterly*, IX , No.4 (January 1937):878. อ้างถึงใน สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยในค.ศ.1282 – 1853, หน้า 55.

¹⁵ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยในค.ศ.1282 – 1853, หน้า 56.

¹⁶ Ta Ch'ing hui-tien, ch.31 as translated by Chu Djang, Chinese Suzerainty : A study of Diplomatic Relations between China and her Vassal States (Doctoral dissertation, The John Hopkins University, 1935), p.183 อ้างถึงใน สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยในค.ศ.1282 – 1853, หน้า 56.

ถวายเป็นบรรณาการ¹⁷ John K. Fairbank ได้อธิบายความเกี่ยวพันด้านเศรษฐกิจและการเมืองของ ความสัมพันธ์ระบบบรรณาการนี้ไว้ว่า

“การค้าและบรรณาการเป็นลักษณะร่วมของระบบ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอันเดียวกัน ในทัศนะจักรพรรดิจีน คุณค่าทางศีลธรรมของบรรณาการมีความสำคัญมากกว่า แต่ ในทัศนะของอนารยชนกลับถือคุณค่าทางวัตถุของการค้าเป็น สำคัญ ความสมดุลกันทางผลประโยชน์นี้ทำให้เป็นที่พอใจของ ทั้งสองฝ่ายและระบบบรรณาการก็คงอยู่ต่อมา....ดูเหมือนที่จะ เป็นไปไม่ได้ในปัจจุบันที่จะลงความเห็นได้มากกว่าว่าระบบ บรรณาการเป็นที่รวมของผลประโยชน์ทุกชนิด ทั้งของส่วนตัว และของจักรพรรดิ ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม”¹⁸

การส่งทูตไปถวายบรรณาการของไทยต่อจักรพรรดิจีนนั้น เป็นที่ทราบกันดีว่า ไม่ได้มีลักษณะของการส่งดอกไม้เงิน-ดอกไม้ทอง ตามแบบเจ้าเมืองประเทศราช แต่เป็นไปใน ลักษณะเพื่อการทูตและการค้าระหว่างสยามกับจีนเท่านั้น¹⁹

ในสมัยอยุธยาตอนปลายนั้น มีการส่งคณะทูตไปจีนพร้อมเครื่องราชบรรณาการ อย่างสม่ำเสมอ รวม 26 ครั้ง ในระยะเวลา 110 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2199 - 2309²⁰

¹⁷ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยในค.ศ.1282 – 1853, หน้า 8.

¹⁸ J.K. Fairbank and Teng Sso-yu .” On the Ch'ing Tributary System”. *The Ch'ing Administration: Three Studies* (Cambridge: Harvard U. Press , 1961), pp.112-113. อ้างถึงใน สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยในค.ศ.1282 – 1853, หน้า 59.

¹⁹ Constance M. Wilson, “Tribute and Gift Exchanges in the Pre-modern Thai Political System : The Early Bangkok Period 1781 – 1874,” *Proceeding of International Conference on Thai Studies –SOAS* , London, 1993, page 1.

²⁰ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยในค.ศ.1282 – 1853, หน้า 59.

พ.ศ. 2199 – 2231	12 ครั้ง
พ.ศ. 2232 – 2252	1 ครั้ง
พ.ศ. 2253 – 2309	13 ครั้ง ²¹

ความถี่ในการส่งคณะทูตเชิญเครื่องราชบรรณาการไปจีน ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในของทั้งจีนและไทยเป็นสำคัญ

การเข้าสู่การค้าระบบบรรณาการจีนของกรุงธนบุรี

เนื่องจากการค้าในระบบบรรณาการได้รับสิทธิพิเศษดังที่กล่าวมาข้างต้น สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงพยายามเปิดการค้าในระบบบรรณาการซึ่งครั้งหนึ่งเคยสร้างรายได้ให้กับรัฐอยุธยา แต่การเข้าสู่การค้าระบบบรรณาการนั้นจำเป็นต้องได้รับพระบรมราชานุญาตจากจักรพรรดิจีนจึงจะสามารถทำการค้าได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงจำเป็นต้องทำให้จักรพรรดิจีนยอมรับพระองค์ในฐานะของกษัตริย์องค์ใหม่ของสยามก่อน เพื่อให้พระองค์สามารถส่งคณะทูตและเครื่องราชบรรณาการไปถวายได้

ในสมัยธนบุรีมีการส่งราชทูตไปเมืองจีนทั้งสิ้น 4 ครั้ง²² ซึ่งในช่วงแรกไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากจักรพรรดิจีนไม่ยอมรับสมเด็จพระเจ้าตากสินในฐานะกษัตริย์คนใหม่ของสยาม ทำให้ไม่สามารถเริ่มการค้าในระบบบรรณาการซึ่งหยุดชะงักไปจากสมัยอยุธยาขึ้นมาใหม่ได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงต้องทำการค้าในรูปแบบเอกชนไปก่อน แม้จะไม่ได้รับสิทธิพิเศษทางการค้าเหมือนการค้าในระบบบรรณาการ จนกระทั่งปลายรัชสมัย จึงสามารถเปิดการค้าระบบบรรณาการขึ้นมาใหม่ได้ โดยอาจสรุปเหตุการณ์ต่างๆ ได้ดังนี้

พ.ศ. 2311 สมเด็จพระเจ้าตากสินส่งพระราชสาสน์ไปกับเรือสินค้าของพ่อค้าจีนชื่อ หยั่งจิ้นจง โดยมีขุนนางชื่อ ฉิ้นเหม่ เป็นผู้เชิญพระราชสาสน์ไปถวายจักรพรรดิจีน คือ พระเจ้า

²¹ ดัดแปลงจากตารางที่ 2 – 8 ใน สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยในค.ศ. 1282 – 1853 หน้า 60 -69.

²² ญัฎฐภัทร จันทวิษ, "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายและกรุงธนบุรีจากจดหมายเหตุจีน," วารสารศิลปากร 25(พ.ศ.-ก.ศ 2523): 55.

เขียนหลง²³ โดยมีเนื้อความในพระราชสาส์นอธิบายการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ พร้อมทั้งขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตชื่อเหล็กและปืนใหญ่มาทำสงครามกับพม่า²⁴ อย่างไรก็ตาม ในปีเดียวกันนั้น หัวหน้าชุมนุมต่างๆที่ตั้งตัวเป็นอิสระได้ส่งพระราชสาส์น ไปถวายพระเจ้าเขียนหลง เพื่อให้ทรงรับรองฐานะความเป็นกษัตริย์คนใหม่ของสยาม พระเจ้าเขียนหลงจึงได้ตอบปฏิเสธ การรับรองฐานะของสมเด็จพระเจ้าตากสิน รวมทั้งปฏิเสธการขอชื่อเหล็กและปืนใหญ่ด้วย²⁵ โดยให้เหตุผลว่า “หัวหน้าชนเผ่าต่างๆในอาณาจักรแทนที่จะยกย่องเชิดชูรัชทายาทของกษัตริย์เพื่อคิดการกอบกู้ฟื้นฟู กลับต่างแบ่งแยกกันยึดครองแผ่นดิน ตั้งตนเป็นกษัตริย์อย่างผิดชาติชั้นวรรณะ ผิดทำนองคลองธรรม”²⁶ และ “การที่เงินเจา จะให้จีนยอมรับว่าเป็นกษัตริย์และพระราชทานตราตำแหน่งพิเศษมาให้ นั้น จีนไม่สามารถให้ได้เพราะมิได้เป็นไปตามประเพณีเดิม ที่ถูกต้องแล้ว เงินเจาควรจะไปสืบหาองค์รัชทายาทและช่วยพระองค์ให้กอบกู้ประเทศชาติและอัญเชิญขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่เงินเจาก็มิได้ทำเช่นนั้นกลับคิดตั้งตนเป็นกษัตริย์เสียเอง ทางจีนจึงไม่เห็นชอบด้วยกับความไม่ถูกต้องและผิดศีลธรรมเช่นนี้ และนอกจากนี้ก็ยังมิมีอีกรัฐอื่นๆอีก 3 รัฐที่ยังคงต่อสู้และต่อต้านท่าน”²⁷

พ.ศ.2318 สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ส่งพระราชสาส์นทูลขอชื่อกำมะถัน 50 หาบ กระทะเหล็ก 500 ใบ²⁸ และปืนใหญ่จากจีน พระเจ้าเขียนหลงได้พระราชทานพระบรมราชานุญาต

²³ ญัฎฐภัทร จันทวิช, "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาถึงกรุงธนบุรี," วารสารศิลปากร, : 21.

²⁴ ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์, "บทบาทชาวจีนในไทยสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2172 – 2396," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 93.

²⁵ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยในค.ศ.1282 – 1853, หน้า 144.

²⁶ หนังสือกราบบังคมทูลของหลี่ซื่อเหยา ข้าราชการมณฑลกว๋างตุ้งกว้างซี ลงวันที่ 1 เดือน 8 ของปี 33 แห่งรัชกาลเขียนหลง .เอกสารวารสารประวัติศาสตร์ เล่มที่ 30 อ้างถึงใน ด่วน ลี เชียง .พลิกต้นตระกูลไทย. (กรุงเทพฯ: พิราบ ,2538), หน้า138.

* เงินเจา หรือเจิ้งเจา เป็นพระนามของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งใช้ในการติดต่อกับจีน

²⁷ ญัฎฐภัทร จันทวิช, "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาถึงกรุงธนบุรี," วารสารศิลปากร, : 24.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

ให้ซื้อกำมะถันและกระทะเหล็กได้²⁹ แต่เป็นใหญ่ได้รับการปฏิเสธ³⁰ ต่อมาในปีพ.ศ.2319 พระเจ้าเจียนหลงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ซื้อกำมะถันได้อีก 100 หาบ ตามที่ขอ แต่ปฏิเสธการเสนอตัวช่วยจื๋นรกับพม่า³¹ หลังจากนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ส่งพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการไปจีน เพื่อขอซื้อแผ่นทองแดงและขอยืมโลหะทองแดง 1,000 อัน รวมทั้งขออนุญาตทำการค้าที่เมืองเอ๋มผิงและหนิงโป แต่ถูกปฏิเสธว่าโลหะของจีนทำด้วยเหล็กเสมอมา รวมทั้งปฏิเสธการขอทำการค้าด้วย³²

ในปีพ.ศ.2320 จักรพรรดิเจียนหลงได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สมเด็จพระเจ้าตากสินส่งทูตและเครื่องราชบรรณาการไปถวายได้ ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการจึงเริ่มขึ้นอีกครั้ง³³

ปีพ.ศ.2321 สมเด็จพระเจ้าตากสินส่งราชทูตไปจีนพร้อมพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการ และเริ่มต้นทำการค้ากับจีนทันที แต่ยังคงไม่ได้สิทธิสมบูรณ์เพราะการค้ายังคงถูกจำกัดอยู่ที่เมืองกวางตุ้ง และยังคงต้องเสียภาษี เนื่องจากยังไม่ได้ตราไลโด ซึ่งเป็นตราซึ่งแสดงสิทธิพิเศษทางการค้าให้ทำการค้าได้โดยไม่ต้องเสียภาษี และไม่จำกัดอยู่แค่เมืองกวางตุ้ง³⁴

²⁹ หนังสือกราบบังคมทูลของหลี่ซื่อเหยา ข้าราชการมณฑลกวางตุ้งกว่างซี ลงวันที่ 1 เดือน 8 ของปี 33 แห่งรัชกาลเจียนหลง .เอกสารวารสารประวัติศาสตร์ เล่มที่ 30 อ้างถึงใน ด่วน ลี เชิง .พลิกต้นตระกูลไทย (กรุงเทพฯ : พิราบ ,2538) หน้า 151.

³⁰ ญี่ญูฎัทร จันทวิช, "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาถึงกรุงธนบุรี," วารสารศิลปากร, : 51.

³¹ เรื่องเดียวกัน.

³² สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทยในค.ศ.1282 – 1853, หน้า 144.

³³ ศุภวรรณ ขวรัตน์วงศ์, "บทบาทชาวจีนในไทยสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2172 – 2396," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2540), หน้า 96.

³⁴ ญี่ญูฎัทร จันทวิช, "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาถึงกรุงธนบุรี," วารสารศิลปากร, : 53.

พ.ศ.2324 สมเด็จพระเจ้าตากสินส่งราชทูตและเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีน รวมทั้งนำสินค้าต่างๆไปขาย เนื่องจากจักรพรรดิจีนได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทำการค้าได้สิทธิเต็มที่เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา³⁵

สินค้าที่นำไปเป็นบรรณาการในปีพ.ศ.2324 ได้แก่

ช้างพัง 1 เชือก , ไม้กฤษณา 3 ชั่ง,อำพัน 8 ตำลึง ,กากเพชร 10 ตำลึง , พรหม 3 ผืน , หางนกยูง 15 หาง , ปีกนก 900 ปีก , งาช้าง 4 หาบครึ่ง , นอแรด 9 นอ , กรักซี่ 4.50 หาบ , ไม้จันทร์ 1.50 หาบ , ชันปึก 1.50 หาบ , การบูร 1.50 หาบ , ดีปลี 1.50 หาบ , ลูกกระวาน 4.50 หาบ , ลูกกระเบา 4.50 หาบ , ไม้ด้า 4.50 หาบ , อบเชย 1.50 หาบ , เปลือกสีเสียด 1.50 หาบ , ฝาง 45 หาบ นอกจากนั้นยังมีของนอกบรรณาการที่ราชทูตหามาถวายเพิ่มเติม คือช้างพลาย 1 เชือก , นอแรด 1 หาบ , งาช้าง 100 หาบ , ดีบุก 300 หาบ , ฝาง 10,000 หาบ พริกไทย 3000 หาบ ราชทูตผู้ควบคุมเครื่องราชบรรณาการคือพระยาสุนทรภักย์ราชา หลวงพิชัยเสนาหาเป็นอุปทูต และหลวงพจนานิมล เป็นตรีทูต นอกจากนั้นยังมีของนอกบรรณาการที่ราชทูตหามาถวายเพิ่มเติม คือ ช้างพลาย 1 เชือก , นอแรด 1 หาบ , งาช้าง 100 หาบ , ดีบุก 300 หาบ , ฝาง 10,000 หาบ ในพระราชสาสน์ได้ระบุว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงส่งกองเรือมา 3 กอง แต่ละกองมีเรือมา 3 ลำ เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เรือได้เข้าไปยังกวางตุ้ง เอ๋หมิงและหนิงโป เพื่อขอซื้อสินค้าบางอย่างได้เป็นกรณีพิเศษ³⁶

ในการส่งเรือสินค้าไปกับคณะราชทูตนี้ รวมค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น 195,500 ชั่ง 1 บาท 87.5 สลึง โดยมีรายละเอียดดังนี้ ของนอกเครื่องราชบรรณาการ 1866 ชั่ง 3 ตำลึง 2 บาท 1 สลึง ของที่เตรียมให้กองพระราชพิธี 56 ชั่ง 5 ตำลึง ของที่ให้หน่วยงานในเป่ผิง 37 ชั่ง 10 ตำลึง หน่วยนำทาง 20 ชั่ง รวมทั้งสิ้น 1898 ชั่ง 18 ตำลึง 2 บาท 1 สลึง เรือที่นำเครื่องราชบรรณาการมามี 11 ลำ สองลำจากต่างประเทศ 9 ลำเป็นเรือพ่อค้ากวางตุ้ง เป็นเงิน 2443 ชั่ง 15 ตำลึง 1 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง³⁷

³⁵ ศุภวรรณ ขวรัตน์วงศ์, "บทบาทชาวจีนในไทยสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2172 – 2396", หน้า 97.

³⁶ ฌ็องบักทวิจ จันทวิช, "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาถึงกรุงธนบุรี," วารสารศิลปากร, : 57.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

คณะราชทูตที่เดินทางไปครั้งนี้ใช้เวลาทั้งสิ้น 33 วัน ถึงเมืองกวางตุ้ง และขอพระบรมราชานุญาตให้เข้าเฝ้าที่เมืองกวางตุ้งอีก 27 วัน จากนั้นกองเรือสินค้าขอคณะราชทูตซึ่งไปปักกิ่งอีก 3 เดือน³⁸

สรุปว่าในสมัยธนบุรีมีการส่งราชทูตไปเมืองจีนทั้งสิ้น 4 ครั้ง³⁹ โดยการส่งราชทูตและพระราชสาสน์ไปในช่วงแรก ทรงใช้พ่อค้าจีนเอกชนรวมทั้งเรือสำเภของพ่อค้าจีนเอกชนในการส่งพระราชสาสน์ ความพยายามเปิดการค้าระบบบรรณาการในช่วงแรกไม่จึงประสบความสำเร็จ เนื่องจากจักรพรรดิจีนไม่ยอมรับสมเด็จพระเจ้าตากสินในฐานะกษัตริย์องค์ใหม่ของสยามและรังเกียจที่สมเด็จพระเจ้าตากสินไม่รู้ธรรมเนียมในระบบบรรณาการ ทำให้ไม่สามารถเริ่มการค้าในระบบบรรณาการซึ่งหยุดชะงักไปจากสมัยอยุธยาขึ้นมาใหม่ได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงต้องทำการค้าในรูปแบบเอกชน ทำให้ไม่ได้รับสิทธิพิเศษทางการค้าเหมือนการค้าในระบบบรรณาการไปก่อน จนกระทั่งปลายรัชสมัย จึงสามารถเปิดการค้าระบบบรรณาการขึ้นมาใหม่ได้ แต่เมื่อราชทูตเดินทางกลับมาถึงก็สิ้นสมัยกรุงธนบุรีแล้ว ความพยายามในการเปิดการค้าระบบบรรณาการนี้จนสำเร็จนี้ ได้เป็นเสมือนมรดกที่สร้างความมั่งคั่งให้กับสมัยรัตนโกสินทร์

2). การค้าแบบเอกชน

Kennon Breazeale ได้อธิบายการค้าแบบเอกชนกับจีนตั้งแต่สมัยอยุธยาว่า พ่อค้าชาวจีนที่อาศัยอยู่ในไทย ใช้เรือสำเภที่ต่อในไทย เมื่อเดินทางไปค้าขายยังเมืองท่าของจีน จะได้รับสิทธิในการเสียภาษีในอัตราที่เหมือนมาจากเมืองท่าอื่นของจีน เพราะเป็นการค้าแบบในประเทศ⁴⁰ นอกจากนั้นตั้งแต่ ค.ศ. 1957 เป็นต้นมา เรือสินค้าที่มาจากต่างประเทศได้ถูกจำกัดให้มีสิทธิ์ทำการค้าได้เฉพาะในเมืองกวางตุ้งเท่านั้น ทำให้ความจำเป็นในการใช้ลูกเรือชาวจีนมี

³⁸ พระยามหานุภาพ, "นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน," วรรณกรรมสมัยธนบุรี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541), หน้า 367.

³⁹ ฅญฐฎัฏฐ จันทวิข, "ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาถึงกรุงธนบุรี," วารสารศิลปากร, : 55.

⁴⁰ Kennon Breazeale, "Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible," in From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia, ed. Kennon Breazeale (Bangkok: Printing House of Thammasat University, 1999), pp.24-25.

มากขึ้น เนื่องจากเกณฑ์ในการตัดสินของทางการจีนว่าเรือสำเภาใดเป็นเรือสินค้าภายในประเทศ นั้นดูจากคุณสมบัติ 3 ประการ

- การขนส่งสินค้าโดยเรือที่ติดตามแบบจีน
- นายเรือและลูกเรือล้วนเป็นคนจีน
- เรือและสินค้าที่เรือเหล่านั้นบรรทุกมาก็ยังอยู่ภายใต้ข้อบังคับต่างๆ ซึ่งมุ่งหมาย

ที่จะใช้สำหรับการค้ากับจีนเท่านั้น⁴¹

โดยอาศัยช่องทางนี้เองที่ทำให้ชนชั้นปกครองของอยุธยาต่างทำการค้าสำเภา โดยใช้ชาวจีน⁴² โดยเรือสำเภาจากสยามซึ่งมักเป็นเรือแบบพู่เทียนและกวางตุ้งจะไปขายสินค้าที่เมืองเอ๋หมิง หิงโป และเซียงไฮ้

ในช่วงเวลาที่ยังไม่สามารถเปิดการค้าในระบบบรรณาการกับจีนได้นั้น สมเด็จพระเจ้าตากสิน คงไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากใช้การค้าแบบเอกชนในการทำการค้า โดยดำเนินการในเมืองท่าหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ตั้งแต่การจัดหาสินค้า และลำเลียงสินค้าลงเรือสำเภาไปขาย ในช่วงต้นสมเด็จพระเจ้าตากสินคงใช้การยืมเรือสำเภาของพ่อค้าชาวจีนเพื่อใช้ในการค้า แต่ในระยะหลังคงมีการต่อเรือสำเภาขึ้นใช้ เพราะเมืองท่าในหัวเมืองชายทะเลตะวันออกเป็นแหล่งสำคัญในการต่อเรือมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังเป็นอยู่ที่ใช้ต่อเรือรบของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ในส่วนของนายเรือและลูกเรือ คงจะใช้ชาวจีนในการดำเนินการทั้งหมด

พ่อค้าเอกชนชาวจีนหลายคนเข้ามามีบทบาทสำคัญ ในการช่วยสมเด็จพระเจ้าตากสินทำการค้าในรูปแบบเอกชน จนกระทั่งเป็นช่องทางให้เข้ามารับราชการเป็นขุนนางคนสำคัญมีหลายคน ชาวจีนเอกชนที่มีส่วนในการทำการค้าให้กับสมเด็จพระเจ้าตากสินไม่ได้มีเพียงแต่ชาวจีนแต่จิวเท่านั้น แต่ยังมีชาวจีนกวางตุ้ง และชาวจีนฮกเกี้ยนอีกด้วย

⁴¹ เจนนิเฟอร์ เวย์น คุชแมน. การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์. แปลโดย ชื่นจิตต์ อ่ำไพพรรณ. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2528), หน้า 2.

⁴² Kennon Breazeale, "Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible," in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, ed. Kennon Breazeale (Bangkok: Printing House of Thammasat University, 1999), pp.24-25.

กลุ่มชาวจีนกวางตุ้ง

มีขุนนางสำคัญ ที่มีบทบาทคือ หย่งจิ้นจง หรือพระยาพิชัยไศศวรยศ ซึ่งเป็นชาวจีนกวางตุ้ง มีอาชีพเดินเรือค้าขายระหว่างไทยและจีน⁴³ เข้ารับราชการในปี พ.ศ.2311 โดยเข้ารับราชการในฐานะผู้นำพระราชสาสน์ไปถวายจักรพรรดิฉิน ซึ่งในการนำพระราชสาสน์ไปถวายนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงใช้เรือของหย่งจิ้นจง ต่อมาได้เลื่อนเป็นโกษาธิบดีแทนพระยาพิพิธ⁴⁴ เมื่อโปรดพระยาพิพิธไปเป็นพระยาราชาศรีสุทธีที่เมืองพุทไธมาศแทนมอซื่อหลิน ทำหน้าที่คุมพระคลังและการค้า อำนาจของหย่งจิ้นจงที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือ จำนวนไพร่พลของขุนนางจีนผู้นี้ในครั้งที่ยกไปตีเมืองพุทไธมาศ มีถึง 1686 คน ซึ่งมากเป็นอันดับสองของกองทัพที่ไม่ใช่ทัพหลวง⁴⁵ พระยาพิชัยไศศวรยศเป็นขุนนางจีนที่จงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินอย่างยิ่ง⁴⁶ เมื่อพระยาพิชัยไศศวรยศเสียชีวิตในปี พ.ศ.2320 สมเด็จพระเจ้าตากสินได้โปรดฯให้ทำศพแบบเดียวกับเชื้อพระวงศ์ โดยทำพร้อมกับเจ้านราสุริยวงศ์⁴⁷

กลุ่มชาวจีนแต้จิ๋ว

ในสมัยธนบุรี ชาวจีนแต้จิ๋วอพยพเข้ามาอยู่มากมาย ทั้งในกรุงธนบุรีและหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ชาวจีนแต้จิ๋วที่มีบทบาทในทางเศรษฐกิจและการค้ามีอยู่หลายคน เช่นขุนนางจีนมั่วเสง ซึ่งต่อมาโปรดฯให้เป็นหลวงอภัยพานิช หลวงอภัยพานิชนี้มีหน้าที่จัดสินค้าประเภทต่างๆ ลงเรือสำเภาไปขายให้กับสมเด็จพระเจ้าตากสินในรูปแบบเอกชนที่เมืองจีน โดยจะได้รับอนุญาต

⁴³ ศุภวรรณ ชวรัตน์วงศ์, "บทบาทชาวจีนในไทยสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2172 - 2396," หน้า 110.

⁴⁴ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศและจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี) (พระนคร: ศุภสภา, 2512), หน้า 178.

⁴⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), หน้า 294.

⁴⁶ Sarasin Viraphol, Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853 (Cambridge: Harvard U Press., 1977), p.163.

⁴⁷ รายละเอียดใน ประชุมหมายเหตุรับสั่งภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523)

ให้ต่อเรือของตัวเองที่จันทบุรีเพื่อไปค้าขายได้ปีละ 2 ลำ⁴⁸ จีนเรื่อง เศรษฐีเมืองชลบุรี ซึ่งต่อมาได้เป็นพระพิชัยวารี มีหน้าที่คุมสำเภาของรัฐไปขายยังเมืองจีนทุกปี⁴⁹ ชาวจีนแต่จิวที่สำคัญอีกคนหนึ่งคือ Tran Lien ซึ่งต่อมาได้โปรดฯให้เป็นพระพิพิธวาที โภษาธิบดี และเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินตีเมืองฮาเตียนได้ ก็โปรดฯให้พระยาพิพิธเป็นพระยาราชานครศรี เจ้าเมืองฮาเตียน แสดงให้เห็นว่าเป็นคนที่ทรงไว้วางพระทัยมาก⁵⁰ ในแผนที่ของพม่าได้บันทึกบ้านของพระยาพิพิธมีชุมชนจีนแต่จิวอยู่รอบๆ อาจกล่าวได้ว่าพระยาพิพิธมีฐานะเป็นหัวหน้าชาวจีนแต่จิวในกรุงธนบุรี ชาวจีนแต่จิวในรัชสมัยนี้ถูกเรียกว่า"จีนหลวง" Leonard Andaya กล่าวถึงจีนหลวงว่า

"เป็นเสมือนพ่อค้าขององค์จักรพรรดิในจีน สมเด็จพระเจ้าตากสินไม่ได้ไว้วางใจชาวจีนกลุ่มนี้แค่การทำการค้าเท่านั้น แต่ทั้งในเรื่องการเมืองและการทหารด้วย พระองค์แต่งตั้งจีนหลวงให้เป็นเจ้าภาชีนายอากร เจ้าเมือง และผู้นำกองทัพ ตลอดฝั่งอ่าวไทยและคาบสมุทรมลายูในสยาม"⁵¹

แม้ว่าจะมีอิทธิพลทั้งในด้านการค้า การเมือง และการทหาร แต่บทบาทที่เด่นที่สุดของชาวจีนแต่จิว คือด้านการค้า ชาวจีนแต่จิวได้กลายเป็นกลุ่มชาวจีนที่มีอิทธิพลทั้งในด้านเศรษฐกิจตลอดรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสิน

กลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยน

ชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นชุมชนที่อาศัยอยู่ในธนบุรีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และบางส่วนอพยพเข้ามาในตอนกรุงศรีอยุธยาแตก ชาวจีนฮกเกี้ยนในธนบุรีอาศัยอยู่ในแถบกุฎีจีน แต่กลุ่ม

⁴⁸ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853*, p.163.

⁴⁹ Ibid.,

⁵⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), หน้า 271-274.

⁵¹ Leonard Andaya, "Interaction with the Outside World and Adaptation in Southeast Asian Society, 1500-1800," in *The Cambridge History of Southeast Asia volume one, part two From c.1500-1800*, ed. Nicholas Tarling (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), p.6.

ขุนนางชาวฮกเกี้ยนที่สำคัญอยู่บริเวณภาคใต้ ขุนนางคนสำคัญ คือเฮาเหยียง หรือ วูหยาง พ่อค้าชาวจีนฮกเกี้ยนซึ่งเดินทางเข้ามาในสงขลาในปีพ.ศ.2293 และประสบความสำเร็จในการปลูกยาสูบและทำการค้าจนร่ำรวย เมื่อเข้าสวามิภักดิ์กับสมเด็จพระเจ้าตากสิน ในครั้งที่เสด็จไปประทับ ณ เมืองสงขลา จึงโปรดให้เป็นเจ้าภาษีวังนงของสงขลา ต่อมาเมื่อมีความดีความชอบจากการทำอากรวังนง ถวายเงินปีละ 50 ชั่ง และส่งของเข้าไปในราชธานีทุกปีมิได้ขาด⁵² จึงแต่งตั้งขึ้น มีบรรดาศักดิ์เป็น หลวงอินทรีศรีสมบัติ ปกครองเมืองสงขลา กลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยนได้กลายเป็นกลุ่มชาวจีนที่มีสร้างควมร่ำรวยจากการค้า มีอำนาจและมีอิทธิพลในบริเวณหัวเมืองสงขลา ซึ่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญแห่งหนึ่ง

เจนนิเฟอร์ เวย์ คุซแมน ได้ตั้งข้อสังเกตกรณีของวู หยาง ว่าเป็นหนึ่งในพ่อค้าคนจีนที่ทำหน้าที่เป็นพวกรับสัมปทานผูกขาดในธุรกิจต่าง และยังทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางภายในประเทศ จัดหาสินค้าส่งมายังตลาดกลางบางกอกอีกด้วย⁵³

จึงเป็นไปได้ว่า วู หยาง เจ้าเมืองสงขลาจะเป็นพ่อค้าชาวจีนอีกคนหนึ่งที่ช่วยสมเด็จพระเจ้าตากสินในการจัดหาสินค้าเพื่อนำไปขายยังเมืองต่างๆภายในพระราชอาณาจักร

นอกจากนี้ยังมีขุนนางในระดับรองลงมาคือหลวงประเสริฐวานิช พระสมบัตินานิช และเจ้าเมืองจันทบุรีไม่ทราบชื่อทราบแต่เพียงเป็นชาวจีนที่ทำการค้าให้กับสมเด็จพระเจ้าตากสิน⁵⁴

การค้ากับชาติอื่นๆ

ในสมัยธนบุรี ไม่ได้มีเพียงการค้ากับจีนอย่างที่มักจะเข้าใจกัน แต่ยังมีการค้ากับชาติอื่นๆ ถึงแม้ว่าจะเป็นการค้าที่ไม่น่าจะสร้างรายได้ให้แก่รัฐธนบุรีมากเท่ากับการค้ากับจีน คงจะเน้นเป็นแต่เพียงการแลกเปลี่ยนสินค้าเท่านั้น นอกจากนั้นลักษณะของการค้ายังเป็นการค้าที่รัฐธนบุรีทำกับการค้าเอกชนเป็นส่วนใหญ่

⁵² ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 53 พงศาวดารเมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช พงศาวดารเมืองพัทลุง (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2476), หน้า 76.

⁵³ เจนนิเฟอร์ เวย์ คุซแมน. การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 93.

⁵⁴ อติศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2310 - 2398," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2531), หน้า 111.

ในระยะแรกสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงพยายามชักชวนให้พ่อค้าชาวต่างชาติเข้ามาค้าขาย แต่พ่อค้าเหล่านี้ไม่ให้ความร่วมมือเพราะไม่มั่นใจในความปลอดภัย ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินจึงใช้กำลังบังคับให้เรือที่จอดอยู่ปากอ่าวเข้ามาขายสินค้า⁵⁵ แต่ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินทำการค้าโดยผ่านพ่อค้าชาวจีนมากขึ้น การค้าก็เริ่มมีการขยายตัวไปในวงกว้างมากขึ้น ในพ.ศ.2313 บาทหลวงชาวฝรั่งเศสได้บันทึกถึงการอาศัยเรือแขกมัวร์ไปยังบางกอก⁵⁶ แสดงให้เห็นว่ามีการนำเรือสินค้าเข้ามาค้าขายยังเมืองบางกอกแล้ว

ในช่วงต้นรัชสมัย การค้าที่สำคัญคือการค้ากับฮาเตียน สินค้าที่นำเข้าเป็นจำนวนมากคือข้าว พ่อค้าชาวจีนซึ่งเดินทางเข้ามาในพ.ศ.2310 - 2311 ได้กล่าวถึงภาวะข้าวยากหามาแพงและผู้คนอดอยากในช่วงเวลานั้น จนกระทั่งมีเรือข้าวจากฮาเตียนเข้ามา ราคาข้าวจึงลดลงบ้าง⁵⁷

การค้าที่สำคัญและมีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานคือการค้ากับบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา(V.O.C) ในพ.ศ.2312 ออกญาพิพิธโกษาได้ส่งจดหมายไปถึงข้าหลวงใหญ่ของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในเมืองปัตตาเวีย เพื่อชักชวนให้กลับมาตั้งสถานประกอบการค้าในธนบุรี และติดต่อขอซื้อออวูธปิ่น จำนวน1,000 กระบอก⁵⁸ บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ได้ตกลงขายปิ่นให้ 500 กระบอก โดยแลกกับไม้ฝาง หากไม้ฝางมีไม่พอก็สามารถจ่ายเป็นซีผึ้งได้⁵⁹ การดำเนินการจัดส่งสินค้าทั้งหมดในการซื้อขายครั้งนี้ ยังคงใช้คนจีนเป็นผู้ดำเนินการทั้งหมด

⁵⁵ ศุภวรรณ ขวรัตน์วงศ์, "บทบาทชาวจีนในไทยสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2172 - 2396," หน้า 91.

⁵⁶ ประชุมพงศาวดารภาคที่39 (จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 115.

⁵⁷ อีรวัด ณ ป้อมเพชร, "เอกสารฮอลันดาเรื่องชุมชนธนบุรีในปีค.ศ.1767-1768," ใน รวมบทความประวัติศาสตร์ (กุมภาพันธ์ 2531): 111.

⁵⁸ อีรวัด ณ ป้อมเพชร."จดหมายจากพิพิธโกษาถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (ค.ศ.1769)," ใน รวมบทความประวัติศาสตร์ 9(กุมภาพันธ์ 2529): 33-40.

⁵⁹ Dhiravat na Pombejra, "Administrative and Military Roles of the Chinese in Siam during an Age of Turmoil, circa 1760-1782," in Maritime China in Transition 1750-1850, eds In Wang Gungwu and Ng Chin-keong, pp.335-353 Harrassowitz Verlag: Wiesbaden, 2004. p.350.

จากจดหมายฉบับนี้แสดงให้เห็นว่ารัฐธนบุรีไม่ได้มุ่งหวังแต่เพียงการเปิดการค้าแบบบรรณาการเท่านั้น การชักชวนให้บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดากลับมาตั้งสถานีการค้าแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินต้องการทำการค้ากับชาติตะวันตกอีกครั้ง อย่างไรก็ตามบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาไม่ได้กลับมาตั้งสถานีการค้าในธนบุรี แต่ยังคงมีการติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าอีกหลายครั้งเช่นในพ.ศ.2317 ธนบุรีได้ซื้อปืนอีก 3,000 กระบอก⁶⁰ การซื้อขายแต่ละครั้งยังกระทำผ่านชาวจีนซึ่งจะเดินเรือระหว่างสยามและปัตตาเวีย โดยมากเป็นการซื้ออาวุธ รองลงมาคือข้าวและผ้า⁶¹

ในระยะต่อมารัฐธนบุรีได้ทำการซื้ออาวุธปืนจากตะวันตกอีกครั้ง โดยผ่านกับตันฟรานซิส ไลท์ พ่อค้าชาวอังกฤษ ซึ่งมีศูนย์กลางการค้าอยู่ที่ปีนังหรือเกาะหมาก⁶² ในการซื้อขายครั้งนี้ มีหลักฐานว่าระบุนำ กรมการเมืองกลางซื้อปืนคาบศิลา 962 กระบอก ปืนชาติजेระมัด 900 กระบอก โดยมีกับตันมังกูเป็นผู้นำมาส่งยังกรุงธนบุรี⁶³ การซื้ออาวุธปืนครั้งนี้ก็ได้จ่ายเป็นตัวเงิน แต่แลกเปลี่ยนกับดีบุกแทน

นอกเหนือจากการซื้ออาวุธปืนจากพ่อค้ายุโรปแล้ว ยังมีการค้าขายกับรัฐข้างเคียง เช่น ลาว เขมร เวียดนาม โดยที่จันทบุรีมีตลาดใหญ่ในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับเขมร และเวียดนาม ซึ่งรัฐจะรับซื้อต่อเพื่อนำไปขายอีกต่อหนึ่ง⁶⁴ คาดว่าเป็นสินค้าประเภท

⁶⁰ Dhiravat na Pombejra, "Administrative and Military Roles of the Chinese in Siam during an Age of Turmoil, circa 1760-1782," in *Maritime China in Transition 1750-1850*, eds In Wang Gungwu and Ng Chin-keong, pp.335-353 Harrassowitz Verlag: Wiesbaden, 2004, p.350.

⁶¹ Leonard Blussé', "Whimsical wishes in Siamese king: correspondenc of King Taksin and King Rama I of Siam to the High Government of Batavia (1769-1809) cited in Dhiravat na Pombejra, "Adminstrative and Military Roles of the Chinese in Siam during an Age of Turmoil,circa 1760-1782". eds In Wang Gungwu and Ng Chin-keong, *Maritime China in Transition 1750-1850*, pp.335-353 Harrassowitz Verlag: Wiesbaden, 2004. p.350.

⁶² อติศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ.2310 -2398," หน้า 263.

⁶³ สมบูรณ์ แก่นตะเคียน, *ประวัติเมืองภูเก็ต*, หน้า 16.

⁶⁴ อติศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ.2310 -2398," หน้า 246.

ของป่า เพราะเป็นสินค้าที่เป็นที่ต้องการในการส่งออกไปขาย นอกจากนั้นที่จันทบุรีและตราดยังเป็นพื้นที่สำคัญซึ่งพ่อค้าเอกชนชาวจีนใช้เป็นตลาดในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า

การค้าภายนอก ดังที่กล่าวไว้ในช่วงต้นนั้นเป็นการค้าของรัฐที่มีการบันทึกไว้ แต่อย่างไรก็ตาม เชื่อว่าต้องมีการทำการค้าในรูปแบบที่รัฐแอบแฝงทำโดยเอกชนอย่างแน่นอน ตามหัวเมืองต่างๆ ซึ่งไม่ได้มีการบันทึกไว้ เนื่องจากความยากไร้ภายในกรุงธนบุรี ประกอบกับภาวะสงคราม ซึ่งทำให้แรงงานไม่สามารถผลิตสินค้าได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินยอมต้องทรงหาทางอื่นในการทำการค้า ซึ่งหัวเมืองต่างๆที่ไม่มีสงครามยอมเป็นทางเลือกที่ดีในการทำการค้าเอกชน อีกทั้งเป็นแหล่งผลิตสินค้าและแรงงาน เช่นหัวเมืองภาคใต้ และ หัวเมืองชายทะเลตะวันออก

สินค้าเข้าและสินค้าออก

สินค้าเข้า

สินค้านำเข้าในสมัยธนบุรีมีหลายประเภท แต่ไม่มีการบันทึกจำนวนและความถี่ในการสั่งไว้มากนัก มีเพียงสินค้าซึ่งนำเข้าจำนวนมากและเป็นสินค้าจำเป็นเท่านั้นที่พอจะทราบจำนวน สินค้านำเข้าสำคัญสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่สินค้าเกษตรกรรม และสินค้าประเภทอาวุธปืน

สินค้าเกษตรกรรม

เนื่องมาจากในสมัยธนบุรี โดยเฉพาะช่วงสมัยธนบุรีตอนต้นเป็นช่วงเวลาที่มีการทำสงครามเกือบจะตลอดเวลา แรงงานที่ทำการเกษตรกรรมต้องใช้เวลาในการไปสงครามและพื้นที่เพาะปลูกหลายพื้นที่ยังเป็นพื้นที่ที่มีการทำสงครามอยู่เป็นระยะอีกด้วยจึงไม่สามารถสร้างผลผลิตให้เพียงพอกับความต้องการในราชอาณาจักรได้ ในช่วงเวลาที่สามารถทำการเพาะปลูกได้ก็ประสบกับปัญหาภัยธรรมชาติ ทำให้ไม่ได้ผลผลิตเพียงพอต่อความต้องการ จึงต้องนำเข้าข้าวเพื่อเลี้ยงประชาชนและเป็นเสบียงอาหารในยามสงคราม มีการนำเข้าข้าวเป็นจำนวนมากและหลายครั้ง เนื่องมาจากความขาดแคลนอดอยาก แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างจากสมัยอยุธยา ข้าวเป็นสินค้าที่สร้างรายได้จากการส่งออก แต่ในสมัยธนบุรี ข้าวกลายเป็นสินค้าในการนำเข้าและมีราคาแพง สมเด็จพระเจ้าตากสินต้องใช้พระราชทรัพย์จำนวนมากในการซื้อข้าวส่วนมากเป็นการนำเข้าจากเมืองพุกทโธมาศหรือฮาเตียน ซึ่งแหล่งผลิตคือเขมร ลาว และเวียดนาม

นอกจากนำเข้าจากฮาเดียนยังมีการนำเข้าข้าวจากเขมร⁶⁵ และบางส่วนมาจากพ่อค้าจีนที่บรรทุกข้าวและเสบียงอาหารต่างๆเข้ามาขายในช่วงที่ข้าวราคาแพง⁶⁶

สินค้าประเภทอาวุธปืน

สินค้านำเข้าในสมัยธนบุรีที่พบมากที่สุดคืออาวุธปืน เพราะต้องใช้ในการทำสงครามที่มีอยู่ตลอดรัชสมัย จึงมีการนำเข้าอาวุธปืนเป็นจำนวนมาก โดยมากนำเข้ามาโดยติดต่อขอซื้อจากพ่อค้าชาวตะวันตก เช่นขอซื้อจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในพ.ศ. 2312⁶⁷ และอีกครั้งในพ.ศ.2317⁶⁸ และการติดต่อซื้ออาวุธปืนโดยผ่าน ฟรานซิส ไลท์ นอกจากปืนแล้วยังมีการนำเข้ามา โดยติดต่อผ่านบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา⁶⁹ คาดว่าเป็นการนำเข้าเพื่อใช้ในสงคราม

แม้จะไม่มีการบันทึกถึงการนำเข้าสินค้าประเภทอื่นๆมาขายในกรุงธนบุรีมากนัก แต่ในพ.ศ.2310-2311 Tjoseeko พ่อค้าชาวจีนจากปาเล็มบัง ตามบันทึกของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ได้นำสินค้าประเภทข้าวและเสบียงอาหาร รวมทั้งผ้าประเภทต่างๆเข้ามาขาย⁷⁰ นอกจากนั้นในพ.ศ.2323 นักเดินทางชาวตะวันตกที่เข้ามาในกรุงธนบุรีได้กล่าวว่าประเทศ

⁶⁵ ธีรวัด ณ ป้อมเพชร . “เอกสารฮอลันดาเรื่องชุมชนธนบุรีในปีค.ศ.1767-1768” ใน รวมบทความประวัติศาสตร์ (กุมภาพันธ์ 2531): 111.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁷ Dhiravat na Pombejra, Administrative and Military Roles of the Chinese in Siam during an Age of Turmoil, circa 1760-1782. eds Wang Gungwu and Nd Chin-keong, Maritime China in Transition 1750-1850, pp.335-353 Harrassowitz Verlag: Wiesbaden, 2004. p.350.

⁶⁸ Ibid.,

⁶⁹ Leonard Blusse', "Whimsical wishes in Siamese king: correspondence of King Taksin and King Rama I of Siam to the High Government of Batavia (1769-1809) cited in Dhiravat na Pombejra, "Administrative and Military Roles of the Chinese in Siam during an Age of Turmoil, circa 1760-1782". In Wang Gungwu and Nd Chin-keong(eds), Maritime China in Transition 1750-1850, pp.335-353 Harrassowitz Verlag: Wiesbaden, 2004. p.350.

⁷⁰ ธีรวัด ณ ป้อมเพชร . “เอกสารฮอลันดาเรื่องชุมชนธนบุรีในปีค.ศ.1767-1768” ใน รวมบทความประวัติศาสตร์: 111.

นี้มีแต่สินค้าที่มาจากเมืองจีนอยู่เต็มไปหมดทุกที่⁷¹ แสดงให้เห็นว่าในปลายสมัยธนบุรี การค้าเริ่มมีความเจริญขึ้นและเป็นการค้าแบบเอกชนซึ่งพ่อค้าชาวจีนนำสินค้าของจีนเข้ามาขาย นอกจากสินค้าจากจีนแล้ว สันนิษฐานว่ายังมีสินค้าจากที่อื่นเข้ามาในกรุงธนบุรีอีก เพราะในพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงของรางวัลที่พระราชทานแด่เจ้าพระยาจักรีเป็นผ้าเข้มขาบ⁷² ผ้าประเภทนี้เป็นชนิดที่ต้องนำเข้าจากฝั่งมหาสมุทรอินเดีย อาจนำเข้าโดยพ่อค้าเอกชนจีนหรือพ่อค้าแขกมัวร์

นักเดินทางชาวตะวันตกยังกล่าวถึงการค้าในเมืองธนบุรี ว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ผูกขาดในการซื้อสินค้าก่อนจะขายให้กับพ่อค้าในเมืองในราคาที่ได้กำไรร้อยละแปด⁷³ จึงเป็นไปได้ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทำการค้าแบบส่งผ่านด้วย

สินค้าส่งออก

สินค้าส่งออกคาดว่าถูกผูกขาดโดยรัฐบาล สินค้าส่งออกในสมัยธนบุรีสามารถดูได้จากสินค้าที่ใช้แลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นๆ และสินค้าที่มีรายชื่ออยู่ในสินค้าบรรณาการที่ส่งไปจีน เพราะเครื่องราชบรรณาการเหล่านี้เป็นตัวแทนของสินค้าส่งออกที่พ่อค้าสามารถจัดหาได้ในช่วงเวลาของการพักผ่อนเศรษฐกิจ สินค้าออกที่สำคัญ คือ สินค้าประเภทของป่า และดีบุก

สินค้าที่ส่งเป็นเครื่องราชบรรณาการในปี.ศ. 2324 และแหล่งที่มาของสินค้า ซึ่งสรุปจากเอกสารในสมัยอยุธยา⁷⁴

⁷¹ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese trade 1652-1853*, p.172.

⁷² พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับสมเด็จพระบรมราชาที่ 4, หน้า 95.

⁷³ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese trade 1652-1853*, p.172.

⁷⁴ รายละเอียดของสินค้าส่งออกในสมัยอยุธยาและแหล่งที่มา ดูใน จุมพฏ ขวลิตานนท์, "การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่างพ.ศ.2150 – 2310," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531) และ ปารีชาติ วิลาวรรณ, "การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ.1893 – 2310," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528)

ช้าง	แหล่งที่พบมากได้แก่เมืองนครราชสีมา ⁷⁵ ,ดินแดนลุ่มน้ำ เจ้าพระยาตอนล่าง และดินแดนด้านหลัง
ไม้กฤษณา	แหล่งที่พบมากได้แก่ ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ⁷⁶ และชายแดนใกล้กัมพูชา ⁷⁷
อำพัน	แหล่งที่พบมากได้แก่ ดินแดนในคาบสมุทรมลายู พบมากที่สุด ในเมืองภูเก็ต ⁷⁸
งาช้าง	แหล่งที่พบมากได้แก่ เมืองนครราชสีมา ⁷⁹ ,เมืองพิษณุโลก,เมือง ชลบุรี ⁸⁰ ,ดินแดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง,ดินแดนด้านหลัง
นอแรด	แหล่งที่พบมากได้แก่ เมืองกาญจนบุรีและดินแดนด้านหลัง ⁸¹
ไม้จันทน์	แหล่งที่พบมากได้แก่ ดินแดนด้านหลัง

⁷⁵ เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปีค.ศ.1685 และ1686 ฉบับสมบูรณฺ์ แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2519), หน้า 552-553. อ้างถึงใน จุมพฏ ขวลิตานนท์, “การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่างพ.ศ.2150 – 2310,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า28.

⁷⁶ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา , 2515), หน้า 277-278.

⁷⁷ นิโกลาส แชรแวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช). แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า12-13. อ้างถึงใน จุมพฏ ขวลิตานนท์, “การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่างพ.ศ.2150 – 2310,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 12-13.

⁷⁸ เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปีค.ศ.1685 และ1686 ฉบับสมบูรณฺ์ แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร., หน้า 552-553 อ้างถึงใน จุมพฏ ขวลิตานนท์ “การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่างพ.ศ.2150 – 2310,” , หน้า 552.

⁷⁹ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม, หน้า 4.

⁸⁰ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2515), หน้า 277-278.

⁸¹ เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปีค.ศ.1685และ1686 ฉบับสมบูรณฺ์ แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. , หน้า 552-553. อ้างถึงใน จุมพฏ ขวลิตานนท์ “การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่างพ.ศ.2150 – 2310,” , หน้า28.

การบูร	แหล่งที่พบมากได้แก่ เมืองในคาบสมุทรมลายู ⁸²
ลูกกระวาน	แหล่งที่พบมากได้แก่ เมืองพระตะบอง และดินแดนในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง
ลูกกระเบา	แหล่งที่พบมากได้แก่ ดินแดนในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง
ไม้ดำ	แหล่งที่พบมากได้แก่ เมืองชลบุรี ⁸³ ดินแดนในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และดินแดนในคาบสมุทรมลายู
ไม้ฝาง	แหล่งที่พบมากได้แก่ ตะนาวศรี ⁸⁴ , เมืองกาญจนบุรี, เมืองชลบุรี ⁸⁵ , เมืองพิษณุโลก ⁸⁶
ดีบุก	แหล่งที่พบมากได้แก่ นครศรีธรรมราช และดินแดนในคาบสมุทรมลายู
พริกไทย	แหล่งที่พบมากได้แก่ ดินแดนชายแดนใกล้เขมร และดินแดนในคาบสมุทรมลายู

ส่วนสินค้าประเภท กากเพชร หางนกยูง ปีกนก กรักชี ชันปีก ดีปลี อบเชย เปลือกสีเสียด ถึงแม้จะไม่มีหลักฐานที่ระบุถึงแหล่งที่มาอย่างชัดเจน แต่ก็ยังเป็นสินค้าที่มีรายชื่ออยู่ในสินค้าส่งออกมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เมื่อพิจารณาจากสินค้าส่งออกที่ส่งไปพร้อมบรรณาการในปี พ.ศ. 2324 รวมทั้งแหล่งที่มา ดินแดนส่วนใหญ่ที่เป็นแหล่งผลิตหรือแหล่งที่มา ล้วนเป็นดินแดนที่อยู่ในพระราชอำนาจทั้งสิ้น ส่วนหนึ่งของสินค้าที่ได้มาจากการเก็บส่วย แม้ว่าจะเก็บไม่ได้เต็มเม็ด

⁸² จุมพฏ ขวลิตานนท์, การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่างพ.ศ.2150 – 2310, หน้า 31.

⁸³ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2515), หน้า 277-278.

⁸⁴ นิโคลาส แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช), แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506) หน้า12-13 อ้างถึงใน จุมพฏ ขวลิตานนท์, "การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่างพ.ศ.2150 – 2310," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 12-13.

⁸⁵ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 277-278.

⁸⁶ กรมศิลปากร, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาฟานฟลิต (วัน วลิต) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 104.

เต็มหน่วยนักเพราะปัญหาในการควบคุมกำลังคน แต่คาดว่าคงมีการเสาะหาสินค้าโดยพ่อค้าเอกชนเพื่อนำมาขาย

จะเห็นได้ว่าสินค้าออก เป็นสินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าประเภทของป่าทั้งสิ้น ต่างจากสมัยอยุธยา ซึ่งมีสินค้าออกถึง 3 ประเภท ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ (ของป่า แร่ธาตุ ผลผลิตจากทะเล) อาหารและผลผลิตทางการเกษตร และประเภทหัตถกรรม⁸⁷ สินค้าส่งออกที่มีบทบาทสำคัญเป็นสินค้าประเภทของป่าเพราะเป็นของที่สามารถหามาได้ระหว่างพักสงคราม อาจเป็นของที่เรียกเก็บจากเมืองต่างๆ หรืออาจมาจากการซื้อขายแลกเปลี่ยนรวมทั้งรวบรวมจากหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ซึ่งเป็นแหล่งสำคัญในการจัดหาสินค้าประเภทของป่าจากชายแดนอย่างลาวและเขมร⁸⁸ ช่วงเวลาที่มีการนำของป่ามาขายในพื้นที่ต่างๆ มักเป็นช่วงหลังฤดูฝน เพราะจะสะดวกแก่การเดินทาง เช่นในเมืองแถบโคชินไชน่าและเขมร จะนำสินค้าของป่าประเภทไหม และไม้กฤษณา มาขายในเดือนกุมภาพันธ์⁸⁹

ของป่าที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในสมัยธนบุรีคือไม้ฝาง เพราะนอกจากจะเป็นที่ต้องการในการส่งออกแล้ว ยังเป็นสินค้าที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น ในสมัยธนบุรีสินค้าประเภทของป่าที่ส่งออกมาที่มากที่สุด 3 ชนิด⁹⁰ คือไม้ฝาง ไม้แดง ไม้ดำ

สินค้าประเภทพริกไทย เป็นสินค้าที่มีชื่ออยู่ในช่วงปลายสมัยธนบุรี ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าเป็นการผลิตของชาวจีน เพราะพริกไทยนั้นเป็นพืชเศรษฐกิจที่เกิดจากความชำนาญด้านการเพาะปลูกของชาวจีนอพยพ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเป็นชาวจีนแต้จิ๋ว และมีแหล่งเพาะปลูกสำคัญอยู่ตามเมืองท่าชายฝั่งทะเลตะวันออก⁹¹ ซึ่งเป็นฐานอำนาจสำคัญของสมเด็จพระเจ้าตากสิน รวมทั้งเมือง

⁸⁷ จุมพฏ ขวลิขิตานนท์ "การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่างพ.ศ.2150 – 2310," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 22.

⁸⁸ อติศร นวมกพิมาย, กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ.2310 -2398, หน้า 246.

⁸⁹ Kristine Alilunas-Rodgers, "Description of CochinChina, 1749-1750," in Southern Vietnam under the Nguyen Documents on the Economic History of CochinChina 1602-1777, eds. Li Tana and Anthony Ried (Singapore: Institute of Southeast Asia Study, 1993), p 95.

⁹⁰ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ถึงรัชกาลที่ 3 พ.ศ.2310-2394, หน้า 93.

⁹¹ เรื่องเดียวกันหน้า, 247.

สงขลา ซึ่งมีชาวจีนฮกเกี้ยนอยู่เป็นจำนวนมาก มีการเพาะปลูกพริกไทยบริเวณรอบๆทะเลสาบสงขลามาดังแต่พุทธศตวรรษที่ 22⁹² เชื่อว่าสินค้าประเภทนี้มาจากการผลิตเพื่อขายโดยเฉพาะ

นอกจากสินค้าตามบรรณาการแล้ว สินค้าออกที่สำคัญอีกประเภทคือ สินค้าประเภทแร่ คือ แร่ดีบุก ซึ่งมีการส่งออกมาตั้งแต่สมัยอยุธยา แหล่งดีบุกที่สำคัญ ในสมัยธนบุรีอยู่ในบริเวณภาคใต้ เช่นในนครศรีธรรมราช สงขลา และมีแหล่งซื้อขายสำคัญที่เมืองถลาง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินได้ใช้เป็นสินค้าในการแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น

สินค้าอีกชนิดหนึ่งที่น่าสนใจ คือสินค้าประเภทปลาแห้ง เป็นสินค้าที่ประชาชนเป็นผู้ทำขาย จากหลักฐานของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ระบุถึง Tjoseeko พ่อค้าชาวจีนจากปาเล็มบังได้กล่าวถึงสภาพความอดอยากภายในกรุงธนบุรี Tjoseeko ได้นำข้าว เสบียงอาหาร และผ้า เข้าไปขายในกรุงธนบุรี พร้อมทั้งซื้อปลาแห้งกลับมา⁹³ Tjoseeko เดินทางเข้าไปในกรุงธนบุรีใน พ.ศ.2310 - 2311 แม้จะมีความอดอยากขาดแคลนข้าว แต่ประชาชนในเมืองยังสามารถทำการประมงเพื่อเลี้ยงชีพ และสามารถขายเป็นสินค้าได้ด้วย ไม่มีหลักฐานว่าหลังจากสมัยธนบุรีตอนต้นแล้ว ยังมีการขายปลาแห้งเป็นสินค้าออกอยู่หรือไม่ แต่คาดว่าคงมีการขายกันภายในชุมชน

หน่วยงานราชการและผู้มีบทบาททางการค้า

หน่วยงานราชการที่มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจและการค้า

กรมท่า

หน่วยงานที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการค้ามากที่สุดคือ กรมท่า ขึ้นตรงกรมพระคลัง โดยในระยะแรก กรมพระคลังทำหน้าที่ด้านการคลังทั้งหมดของรัฐ ส่วนกรมท่าซึ่งเป็นหน่วยงานหนึ่ง ทำหน้าที่รับผิดชอบด้านการค้าขายกับต่างประเทศ รวมถึงดูแลพ่อค้าชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาคือ การค้าต่างประเทศและการติดต่อกับชาวต่างชาติ ในส่วนของการค้านั้น

⁹² ยงยุทธ ชูแว่น, อำนาจทางการเมืองในความสืบเนื่องบทบาทการค้าของเมืองสงขลา ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 23, หน้า 98.

⁹³ ธีรวัต ณ ป้อมเพชร, "เอกสารฮอลันดาเรื่องชุมชนธนบุรีในปีค.ศ.1767-1768," ใน รวมบทความประวัติศาสตร์ (กุมภาพันธ์ 2531), หน้า 110 -113.

กรมท่ามีหน้าที่ดำเนินการค้าขายให้กับราชสำนักทั้งในรูปแบบที่ผ่านทางการค้าของเอกชน การค้าของรัฐ และการค้าแบบบรรณาการ⁹⁴ โดยการเกิดขึ้นของกรมท่านั้น สืบแสง พรหมบุญได้สรุปไว้ว่า เกิดจากความจำเป็นที่ต้องมีหน่วยงานเฉพาะกิจรองรับงานการติดต่อสัมพันธ์กับจีนในระบบบรรณาการ กรมท่าในระยะแรกคงดำเนินการด้านการทูตและการค้าต่างประเทศกับจีน ต่อมาในสมัยอยุธยาได้ขยายการค้าไปทางด้านตะวันตกมากขึ้น จึงได้เกิดการแบ่งแยกออกเป็นกรมท่าซ้าย รับผิดชอบการค้ากับจีน และกรมท่าขวา รับผิดชอบการค้ากับแขก⁹⁵

อดิศร หมวกพิมาย ได้กล่าวเปลี่ยนแปลงภายในของกรมท่าว่าเกิดขึ้นเมื่อพ่อค้าชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาในอยุธยา การค้าจึงขยายตัวขึ้น ส่งผลให้โครงสร้างของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการค้ามีการเปลี่ยนแปลงไป มีการจัดตั้งกรมพระคลังสินค้า เพื่อดูแลจัดเก็บและรวบรวมสินค้าต้องห้าม นอกจากนั้นกรมท่ายังแบ่งหน่วยงานย่อยลงอีกเพื่อรองรับจำนวนพ่อค้าชาติต่างๆที่เข้ามาทำการค้าภายในอยุธยา⁹⁶ หน่วยงานที่แบ่งย่อยลงจากกรมท่าคือ แบ่งออกเป็นกรมท่าซ้ายและกรมท่าขวา มีหน้าที่รับผิดชอบที่ต่างกัน โดยมีข้าราชการและขุนนางของกรมท่าในระดับต่างๆรับผิดชอบงานที่ต่างกันไป

เมื่อการค้าต่างประเทศ เป็นหัวใจหลักในการหารายได้ให้กับรัฐในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างอยุธยา ธนบุรี จนกระทั่งถึงรัตนโกสินทร์ กรมท่าจึงเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทอย่างสูงในการควบคุมและดูแลเศรษฐกิจของรัฐ ดังที่อดิศร หมวกพิมาย สรุปไว้ว่า

“รากฐานทางเศรษฐกิจด้านการค้าต่างประเทศมีความสำคัญ
อย่างมากต่อการก่อตั้งและการพัฒนาของกรมท่า นับตั้งแต่นั้น

⁹⁴ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2153-2435),” หน้า 88.

⁹⁵ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ระบบรัฐบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ.1282 – 1853, หน้า 35.

* รายละเอียดเรื่องพระคลังสินค้า ใน ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์, “การศึกษาประวัติศาสตร์ว่าด้วยเรื่องพระคลังสินค้า,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511)

⁹⁶ อดิศร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2310 -2398,” หน้า 25.

เป็นกรมเล็กๆ ในโครงสร้างของกรมพระคลัง ทำหน้าที่ด้านการค้าต่างประเทศและการดูแลชุมชนต่างด้าว..... กรมท่าจึงได้เป็นองค์การสำคัญในระบบราชการใหญ่ ได้มีบทบาทสำคัญในศูนย์อำนาจกลาง ได้สร้างผลกระทบสำคัญต่อโครงสร้างเศรษฐกิจของไทย และได้พัฒนาลักษณะเฉพาะบางประการขึ้นมาในตัวเอง”⁹⁷

โครงสร้างของกรมท่า

กรมท่าในช่วงเริ่มแรกนั้นยังแบ่งออกเป็นกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ ให้ความเห็นว่า แบ่งโดยอาศัยพื้นฐานที่แตกต่างกันของชาวต่างชาติ 2 กลุ่ม คือชาวจีน และพวกมุสลิม ภายหลังจึงได้จัดเอากลุ่มประชาคมที่มีถิ่นฐาน เชื้อชาติ ศาสนาและวัฒนธรรมใกล้เคียงกันไว้ด้วยกัน เช่นชาวอินเดีย ชาวอาร์เมเนียนซึ่งมาจากอินเดีย และอิหร่านใช้ภาษาตระกูลอินโด-อิหร่านก็ถูกจัดให้อยู่ในหมู่ประชาคมเดียวกันกับพวกมุสลิม⁹⁸ ในระยะต่อมากกรมท่าได้แบ่งออกเป็นกรมท่าซ้าย กรมท่าขวา และกรมท่ากลาง ในส่วนของกรมท่ากลาง อติศร หมวกพิมาย อธิบายว่าเป็นกรมซึ่งเป็นศูนย์กลางการบังคับบัญชาของเสนาธิบดีโกษาธิบดี หรือพระคลัง⁹⁹ หน้าที่หลักของกรมท่ากลาง แบ่งเป็นอำนาจด้านการคลัง คือการดูแลหน่วยงานสิบสองท้องพระคลัง อย่างไรก็ตามกรมพระคลังทั้งสิบสองนี้ คงจะเริ่มต้นสังกัดกรมท่ากลางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น¹⁰⁰ หน้าที่หลักอีกอย่างหนึ่งของกรมท่ากลางก็คือ อำนาจการปกครองดูแลหัวเมืองฝั่ทะเลตะวันออกและหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมด ในสมัยธนบุรีกรมท่ายังไม่มีอำนาจเหนือหัวเมืองภาคใต้ และหัวเมืองชายทะเลตะวันออกอย่างแท้จริง แต่เป็นไปในลักษณะเพื่อการค้า

⁹⁷ อติศร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2310 -2398,” หน้า 34.

⁹⁸ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2153-2435),” หน้า 95.

⁹⁹ อติศร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2310 -2398,” หน้า 51.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

มากกว่าการมีอำนาจทางการเมือง การเกิดขึ้นของกรมท่ากลาง คาดว่าเกิดขึ้นในปลายสมัยธนบุรี หรือต้นสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากลักษณะหน้าที่ของกรมท่ากลาง แสดงให้เห็นว่าเกิดขึ้นในช่วงที่ การปกครอง เศรษฐกิจการค้า มีการพัฒนาซับซ้อนขึ้น ทำให้เกิดกรมท่ากลางซึ่งทำหน้าที่ดูแลอีก หนึ่ง

กรมท่าขวา

กรมท่าขวามีหน้าที่หลักในการดำเนินงานเกี่ยวข้องกับกิจกรรม 2 ส่วน คือ การค้า ต่างประเทศ และการติดต่อกับชาวต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยาม¹⁰¹ ในส่วนของการค้าต่างประเทศ กรมท่าขวาจะดูแลการเดินทางเรือค้าขายต่างประเทศรวมทั้งควบคุมเรือสินค้าและ พ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในราชอาณาจักร การเก็บส่วยและผลผลิต การจัดระเบียบพระคลังและ ออกร¹⁰² ในด้านการติดต่อกับชาวต่างชาติ กรมท่าขวาทำหน้าที่ดูแลทั้งการค้าและการทูต ของกลุ่ม แยก กลุ่มชาวตะวันตก และกลุ่มพวกเข้ารีต ภาษาที่ใช้ในราชการของกรมท่าขวาคือภาษามลายู ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในโลกการค้าของหมู่เกาะ¹⁰³

ในสมัยธนบุรีขุนนางกรมท่าขวามีบทบาทค่อนข้างมากในช่วงต้น เพราะมีขุนนาง มุสลิมจำนวนมากที่เข้ารับราชการในราชสำนัก สาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากขุนนางมุสลิมเหล่านี้เป็น ขุนนางเก่าที่เคยรับราชการในสมัยอยุธยา ทำให้ได้รับตำแหน่งในราชสำนักธนบุรีในระดับที่ ค่อนข้างสูง กลุ่มมุสลิมที่อาจกล่าวได้ว่ามีอิทธิพล คือสายสกุลตานสุไลมานและกลุ่มจาม

¹⁰¹ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, "บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงต้น รัตนโกสินทร์(พ.ศ.2153-2438)," หน้า 124.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน

¹⁰³ Kennon Breazeale, "Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible," *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia* (Bangkok: Printing House of Thammasat University, 1999), p. 11.

* รายละเอียดขุนนางชาวมุสลิม และสายตระกูลมุสลิมที่มีอิทธิพล ดูใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ . "บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์(พ.ศ.2153-2438)," (วิทยานิพนธ์ ปริญญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544) และนันทนา กปิลกาญจน์ . บทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา – ธนบุรี พ.ศ.2300-2325, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์), 2521

มลายู¹⁰⁴ ชุมนางสำคัญได้แก่ เจ้าพระยาจักรี (หมุด) ชุมนางเก่าสมัยอยุธยา นิธิ เอียวศรีวงศ์ให้ความเห็นว่าเป็นคนเดียวกับหลวงนายศักดิ์ ผู้เข้าสวามิภักดิ์ในช่วงที่เสด็จเข้าตีเมืองจันทบูร¹⁰⁵ พระยาแก้วเการพ (ขุน) , พระยาราชาวังสัน (จ้อย) และเจ้าพระยาพระคลังซึ่งเป็นมุสลิมเชื้อสายมลายู¹⁰⁶ อย่างไรก็ตาม ในช่วงกลางถึงปลายรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ความสำคัญของชุมนางเชื้อสายมุสลิมเริ่มลดลง เพราะชุมนางเชื้อสายจีนโดยเฉพาะชุมนางเชื้อสายจีนจากกรมท่าซ้ายเริ่มมีบทบาทโดดเด่นขึ้น จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ ได้สันนิษฐานว่า มาจากการไม่พอพระทัยในเจ้าพระยาพระคลัง (แขก) ที่เป็นมุสลิมมลายู¹⁰⁷ ส่วนอีกสาเหตุที่น่าจะสำคัญที่สุด มาจากความพยายามในการผลักดันชุมนางชาวจีนแต่จิวขึ้นมาควบคุมพระคลัง เพื่อประโยชน์ในการทำการค้า เนื่องมาจากความสำคัญของการค้ากับจีน ซึ่งเป็นแหล่งรายได้สำคัญของกรุงธนบุรี ดังนั้นในพ.ศ.2313 สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงทรงโปรดให้พระยาพิชัย(จีน)ขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่โกษาธิบดีแทนเจ้าพระยาพระคลัง(แขก)¹⁰⁸

กรมท่าซ้าย

หน้าที่หลักของกรมท่าซ้ายได้แก่ การดูแลการค้าบริเวณทะเลตะวันออกและการควบคุมดูแลชาวจีนภายในประเทศ กรมท่าซ้ายมีความพิเศษกว่ากรมท่าขวา เนื่องจากมีข้าราชการ

¹⁰⁴ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, "บทบาทและหน้าที่ของชุมนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2153-2438)," หน้า 271.

¹⁰⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 286-288.

¹⁰⁶ ประชุมพงศาวดารภาคที่39 (จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า 157.

* บาทหลวงฝรั่งเศสได้บันทึกเหตุการณ์ที่แสดงว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงไม่พอพระทัยในชุมนางเชื้อสายมุสลิม แต่ไม่ได้สรุปว่าเพราะอะไร มีเพียงการสันนิษฐานในประเด็นทางศาสนาเป็นหลัก ซึ่งไม่น่าเป็นไปได้

¹⁰⁷ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, "บทบาทและหน้าที่ของชุมนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2153-2438)," หน้า 273-274.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน

และเจ้าพนักงานจำนวนหนึ่งที่กรมท่าขวาไม่มี¹⁰⁹ ตำแหน่งเหล่านี้เป็นตำแหน่งของลูกเรือ และข้าราชการ มีตำแหน่งเป็นภาษาจีนทั้งสิ้น เนื่องจากเป็นตำแหน่งที่ตั้งขึ้นเพื่อติดต่อกับจีน

กรมท่าซ้ายในสมัยธนบุรีมีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินให้ความสำคัญทางด้านการค้ากับจีนและการเปิดการค้าในระบบบรรณาการอย่างมาก เห็นได้ชัดจากการรับชาวจีนจำนวนมากเข้ารับราชการ หรือที่เรียกว่า “นโยบายเปิดรับชาวจีน”¹¹⁰ เนื่องจากความขาดแคลนขุนนางผู้ชำนาญการจึงมีความจำเป็นต้องชักจูงพ่อค้าชาวจีนเข้ารับราชการในกรมท่า เพราะชาวจีนเหล่านี้มีความชำนาญในการค้า

ประเภทของขุนนางและข้าราชการกรมท่า

ขุนนางประจำราชการ คือ ขุนนางที่ได้รับยศถาบรรดาศักดิ์ ตลอดจนราชทินนาม ตามกฎหมายพระไอยการศักดินาพลเรือน มีหน้าที่ตามตำแหน่งตามตราที่ได้รับไป

ขุนนางช่วยราชการ คือ ขุนนางที่ไม่มีตราประจำตำแหน่ง ทำหน้าที่ในราชการที่ได้รับมอบหมายในแต่ละเรื่องที่พระมหากษัตริย์จะโปรดเกล้า ซึ่งขุนนางเหล่านี้สามารถเลื่อนขั้นขึ้นมาเป็นขุนนางประจำราชการได้ ขุนนางประเภทนี้มีจำนวนมากในสมัยธนบุรี

ข้าราชการในกรมท่า คือ พนักงานในกรมท่าที่ไม่มียศถาบรรดาศักดิ์หรือราชทินนามใด นอกจากศักดินาที่ได้รับ พนักงานหรือข้าราชการในกรมท่าเหล่านี้ คือพนักงานประจำเรือสำเภาส่งซึ่งมีชื่อตำแหน่งเป็นภาษาจีนทั้งหมด¹¹¹

กล่าวโดยสรุปแล้ว กรมท่าในสมัยธนบุรี จัดตั้งขึ้นเพื่อการปกครองตามแบบอยุธยา เพื่อดูแลการค้า การคลัง และการต่างประเทศ กรมท่าที่มีบทบาทอย่างมากในสมัยธนบุรี คือกรมท่าซ้าย ซึ่งทำหน้าที่ติดต่อและทำการค้ากับจีน แม้ว่าในช่วงเวลานั้นจะยังไม่ได้ทำการค้าแบบบรรณาการก็ตาม แต่ก็มีกำหนัดส่งสำเภาส่งไปทำการค้าแบบเอกชน นอกจากนั้นยังมีพ่อค้าจีนเอกชนเดินทางเข้ามาติดต่อซื้อขายในกรุงธนบุรี ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินยังเป็นรัช

¹⁰⁹ อติศร หมวกพิมาย, “กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2310 -2398,” หน้า 76.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า, 90.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

สมัยที่ชาวจีนและขุนนางจีนมีบทบาทอย่างมากในกรมท่า ขุนนางเหล่านี้ หลายคนเลื่อนมาจากการรับราชการกรมท่าในฐานะขุนนางช่วยราชการ และขุนนางกรมท่าหลายคนที่ได้รับราชการในตำแหน่งสูงต่อไปในสมัยรัตนโกสินทร์

นอกเหนือจากกรมท่า ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบการค้ากับต่างประเทศ ยังมีหน่วยงานอื่นๆที่รับผิดชอบด้านต่างๆของเศรษฐกิจ เป็นหน่วยงานที่แยกย่อยมาจากกรมท่าอีกที่หนึ่งได้แก่ พระคลังมหาสมบัติ และพระคลังสินค้า

พระคลังมหาสมบัติ

พระคลังมหาสมบัติ เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบจัดเก็บและรวบรวมอากรผูกขาดต่างๆ รวมทั้งบรรณาการที่มาจากหัวเมืองประเทศราช โดยเมืองประเทศราชจะส่งส่วย หรือบรรณาการมายังกรมเจ้าสังกัดก่อน จากนั้นกรมเจ้าสังกัดจะส่งต่อมายังพระคลังมหาสมบัติ โดยส่วยหรือบรรณาการดังกล่าว จะเป็นประเภท เงิน ทองคำ หรือของถวาย¹¹²

หน้าที่ของพระคลังมหาสมบัติเป็นหน้าที่ที่มีความสำคัญ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชธิบายเกี่ยวกับหน้าที่ของพระคลังมหาสมบัติไว้อย่างชัดเจนว่า

“ทำหน้าที่ควบคุมเกี่ยวกับการเงินซึ่งจะเข้าไปในพระคลังและจ่ายราชการ บังคับจัดการภาษีอากร ขนอน ตลาดทั้งปวงทั่วไป

* ตัวอย่างเช่น จินกุน ชาวจีนแต่จีว รับราชการในกรมท่าชายสมัยธนบุรี เป็นผู้รับผิดชอบการค้าสำเภา แต่ภายหลังลาออกไปทำการค้า เมื่อสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ได้ บังคับให้จินกุนตัดผมเปียและเข้ารับราชการอีกครั้ง จนกระทั่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยารัตนธิเบศร์ (กุน) ในสมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

¹¹² บุญรอด แก้วกัณหา. การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2508) หน้า 53-55.

ด้วย ซึ่งจะเรียกว่ามีหน้าที่ในการเร่งพระราชทรัพย์ของหลวง และที่จะว่าความอันเกี่ยวข้องด้วยพระราชทรัพย์”¹¹³

พระคลังสินค้า

พระคลังสินค้า เป็นหน่วยงานที่ตั้งขึ้นเพื่อรองรับการค้าผูกขาด พระคลังสินค้ามีหน้าที่จัดเก็บส่วยประเภทที่เป็นสินค้าสำคัญในการส่งออก โดยการรวบรวมส่วยและสินค้าต้องห้ามต่างๆในราชอาณาจักร เพื่อเป็นสินค้าส่งออก และทำการซื้อขายเฉพาะกับพ่อค้าชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขาย รวมทั้งจัดสินค้าเพื่อลงเรือสำเภาไปขาย นอกจากนี้ พระคลังสินค้ายังมีหน้าที่จัดหาสินค้าประเภทต่างๆที่ทำกำไร เพื่อลงเรือสำเภาไปขายด้วยเช่นกัน เมื่อมีคณะทูตจะเดินทางไปถวายบรรณาการ พระคลังสินค้ามีหน้าที่ในการจัดเตรียมสินค้าลงเรือบรรทุกลงสำเภาไปกับคณะทูตด้วยเช่นกัน

ในสมัยธนบุรี ปริมาณการเก็บส่วยคงยังไม่แน่นอนนัก เพราะปัญหาจากสงครามและปัญหาการควบคุมไพร่พล จึงเป็นไปได้ว่ากรมพระคลังสินค้าในสมัยธนบุรีมีหน้าที่หลักในการจัดหาสินค้าต่างๆ เพื่อบรรทุกลงเรือไปขายในรูปแบบของการค้าเอกชน รวมทั้งจัดเตรียมสินค้าเพื่อไปถวายบรรณาการกับจีน ชุนนางและข้าราชการในพระคลังสินค้าส่วนใหญ่คงจะเป็นชาวจีน เช่นเดียวกับกรมท่า

นอกเหนือจากหน่วยงานราชการทั้งสามหน่วยงานที่กล่าวมาข้างต้น ยังมีหน่วยงานอีกหลายหน่วยงานที่เรียกได้ว่าเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจในสมัยธนบุรี เช่นกรมนา เพราะช่วงเวลานั้น เป็นสมัยที่ช่วงมีความอดอยากและขาดแคลน มีพื้นที่จำนวนมากแต่มีแรงงานไม่พอผลิต เมื่อมีการระดมคนเข้าสู่ส่วนกลาง คงจะมีการเร่งผลิตผลผลิตทางเกษตรกรรมเพื่อรองรับปริมาณประชากรในอาณาจักร กรมนาจึงจะมีบทบาทอยู่พอสมควร แต่หลักฐานสมัยธนบุรีได้สูญ

¹¹³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงไฉ่ เกษมศุภาวารี, 2493) หน้า 5-6 อ้างถึงในบุญรอด แก้วกัณหา, “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2508) หน้า 53

หายไปเป็นจำนวนมาก มีเพียงบันทึกในพระราชพงศาวดาร เรื่องการเกณฑ์ขุนนางทำนาในพ.ศ. 2319 เท่านั้น จึงไม่สามารถระบุบทบาทของกรมมาได้

ผู้มีบทบาททางการค้า

ชาวจีนในสมัยธนบุรีมีบทบาทอย่างมากในทางการค้าทั้งการค้าภายในและการค้าภายนอก โดยฐานะของชาวจีนนั้นแบ่งได้เป็นผู้ผลิตสินค้า ผู้จัดหาสินค้า ผู้ทำการค้า ขุนนาง และลูกจ้างของรัฐ ในการทำการค้าในระดับต่างๆ ชาวจีนเหล่านี้มีความเป็นไปได้สูงว่าอาจเป็นชาวจีนที่เคยทำการค้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยา เพราะต้องเป็นผู้ที่รู้จักแหล่งสินค้า และตลาดการค้า

- ในฐานะผู้ผลิตสินค้า

อันเนื่องมาจากความอิสระ ไม่ผูกติดกับการเข้าเดือนของราชการ ทำให้ชาวจีนเหล่านี้มีเวลามากพอที่จะผลิตสินค้าตามความถนัด สินค้าที่ชาวจีนผลิต เป็นที่ต้องการในการยังชีพ เช่น เตา กระทะ เป็นต้น ชาวจีนที่ประกอบการค้านี้ เช่น จีนโจ้วซึ่งเริ่มต้นด้วยการเป็นผู้ผลิตเตาและกระทะ โดยมีจีนเริกผู้พี่เข้ารับราชการเป็นขุนท่งสื่อในกรมท่าซ้าย เดินทางกับคณะราชทูตตัวจีนโจ้วนี้ ต่อมาได้มีโอกาสเป็นเจ้าของร้านขายอาหาร และได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระอินทรอากาศสมบัติ ชาวจีนสองพี่น้องนี้ ต่อมาคือตันสกุลไกรฤกษ์ ชาวจีนแต่จิวอีกส่วนหนึ่งยังเป็นผู้ผลิตอาหารและเครื่องปรุงประเภทต่างๆ ตามความถนัดจากภูมิลำเนาเดิมได้แก่ เต้าเจี้ยว ซีอิ้ว น้ำตาล น้ำปลา ผักดอง¹¹⁴

นอกจากนั้นชาวจีนแต่จิวอีกส่วนหนึ่งซึ่งมีความชำนาญด้านการประมง¹¹⁵ ยังทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตสินค้าประเภทอาหาร อันเนื่องมาจากความอดอยาก และการผลิตข้าวที่ไม่

¹¹⁴ วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์ และสุภางค์ จันทวานิช, ชาวจีนแต่จิวในสภาพสังคมไทยสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น. สุภางค์ จันทวานิช, ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิลำเนาเดิมที่เขาสันฉบับที่หนึ่ง ทำเรื่องจากหลิน(2310 – 2393), (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา, 2534) หน้า 99.

¹¹⁵ ต่วน ลี เเซิง, พลิกต้นตระกูลไทย. กรุงเทพฯ: พืราบ, 2538. หน้า 78.

เพียงพอต่อความต้องการ ถึงแม้ว่าช่วงต่อมาสถานการณ์ความอดอยากจะดีขึ้น แต่ก็เชื่อว่าปลายังต้องเป็นอาหารหลักอยู่

- ในฐานะผู้จัดหาสินค้า

ชาวจีนเหล่านี้มีความอิสระ ไม่ต้องยึดติดกับการเข้าเดือน รวมทั้งไม่สังกัดมูลนาย จึงสามารถเดินทางเข้าออกได้ เปิดโอกาสให้คนเหล่านี้สามารถเดินทางเพื่อจัดหาสินค้าที่เป็นที่ต้องการเข้ามาขายได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือข้าว ซึ่งมีราคาสูง ในตอนแรกนั้นข้าวส่วนใหญ่นำเข้าจากเมืองพุทโธมาศ(ฮาเตียน) และเขมร ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินประสบปัญหาทางการเมืองกับมักเทียนตุเจ้าเมืองฮาเตียน มักเทียนตุได้สั่งห้ามเรือของสยามผ่านเมืองฮาเตียน¹¹⁶

นอกจากนั้นชาวจีนซึ่งเป็นนายอากรต่างๆของรัฐ ยังรับหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางในประเทศ โดยทำการจัดหาสินค้าต่างๆ ให้รัฐนำลงเรือสำเภาไปขาย¹¹⁷

ดังนั้นจึงเป็นช่วงเวลาพ่อค้าเอกชนมีโอกาสทางการค้ามากขึ้น ในส่วนของการค้า ชาวจีนสามารถทำในรูปแบบเอกชนควบคู่ไปกับการทำหน้าที่ให้รัฐทั้งในแง่สำเภาหลวง และการรับจ้างเดินเรือจากรัฐในระยะแรก ในช่วงเวลาที่ธนบุรียังไม่สามารถต่อเรือขนาดใหญ่ได้

- ในฐานะผู้ทำการค้า

การค้าในสมัยธนบุรีทั้งการค้าภายในและการค้าภายนอก อยู่ในมือชาวจีนทั้งหมด นักเดินทางชาวตะวันตกที่เข้ามาในสมัยธนบุรี ได้กล่าวว่าการค้าสำคัญของที่นี้อยู่ในมือชาวจีนทั้งหมด และพระกษัตริย์เองก็พอใจที่จะให้เป็นเช่นนั้น¹¹⁸

ชาวจีนไม่ได้ทำแต่การค้าของตนเท่านั้น แต่ยังทำการค้าแทนรัฐอีกด้วย สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ใช้ชาวจีนเอกชนในการติดต่อการค้าแทนพระองค์ เห็นได้ชัดจากการขอซื้ออาวุธ

¹¹⁶Chen Chingho, "Mac Thien Tu and Phraya Taksin, a Survey on their Political stand, Conflicts and Background" In *Proceedings of Seventh IAHA Conference*. Bangkok. 22-26 August 1977, p.1135.

¹¹⁷เจนนีเฟอร์ เวย์น คุซแมน, *การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์*. หน้า 93

¹¹⁸Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese trade 1652-1853.*, p.172.

ปีนจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ซึ่งการติดต่อและขนส่งสินค้า ล้วนกระทำโดยชาวจีนทั้งสิ้น และในการค้าแบบเอกชนกับจีน เรือที่ส่งสินค้าไปก็ล้วนแต่ดำเนินการโดยชาวจีนทั้งสิ้น

แม้ว่าในสมัยอยุธยาชาวจีนจะเป็นผู้มีบทบาททางการค้ามาตลอด แต่ก็ไม่ได้มีสมัยใดที่การค้าทั้งหมดอยู่ในมือชาวจีนอย่างเช่นในสมัยธนบุรี กล่าวคือการค้าในระดับการค้าภายในก็เปิดโอกาสให้ชาวจีนสามารถทำการค้าได้อย่างอิสระต่างจากไพร่ซึ่งมีการเข้าเดือนตามระบบ ในสมัยธนบุรี ไพร่ยังไม่สามารถจะทำอะไรได้เลย เพราะภาวะสงครามและการสร้างอาณาจักร ชาวจีนได้หลังไหลกันเข้ามาตั้งรกรากและประกอบอาชีพค้าขาย รวมทั้งพ่อค้าชาวจีนที่เดินทางเข้าออกในกรุงธนบุรีเพื่อทำการค้า ทั้งที่ทำการค้ากับรัฐและคงมีส่วนหนึ่งที่ขายสินค้าประเภทสินค้ายังชีพให้กับประชาชน ในขณะเดียวกัน การค้าในระดับชนชั้นสูงก็เป็นการค้าที่ผู้มีบทบาทมีเพียงสมเด็จพระเจ้าตากสิน ขุนนางชาวจีน และพ่อค้าชาวจีนที่พระองค์ทรงไว้วางใจเท่านั้น ผลประโยชน์ทางการค้าใดๆไม่ได้แบ่งมาถึงทางกลุ่มขุนนางเชื้อสายอยุธยาอย่างที่เคยมีมาในสมัยอยุธยา และจะเกิดขึ้นต่อไปในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีได้แบ่งผลประโยชน์จากการค้าสำเภาไปยังพระราชวงศ์และขุนนาง

- ในฐานะขุนนางและลูกจ้างของรัฐ

สมัยธนบุรีชาวจีนได้เข้ารับราชการเป็นขุนนางอยู่ในตำแหน่งต่างๆโดยเฉพาะกรมท่าซึ่งเป็นกรมที่มีบทบาทด้านการค้า ซึ่งแม้แต่เสนาบดีกรมท่าในสมัยธนบุรีก็เป็นชาวจีน พ่อค้าเอกชนจีนจำนวนมากได้รับการแต่งตั้งให้เป็นขุนนางกรมท่าทำหน้าที่ในการค้าขายให้กับรัฐ โดยอาศัยช่องว่างซึ่งทางราชการขาดแคลนผู้ชำนาญการ และความเป็นพ่อค้าเข้ามารับราชการในลักษณะขุนนางช่วยราชการในกรมท่า¹¹⁹ ซึ่งมีอำนาจหน้าที่มากมาย Leonard Andaya กล่าวถึงโอกาสที่ทำให้ชาวจีนได้เข้ามารับราชการหรือทำงานให้กับการค้าของรัฐว่ามาจากความชำนาญ

¹¹⁹ อติศร หมวกพิมาย, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2310 -2398," หน้า 37-38.

และมีความรู้ในเรื่องตลาดการค้าของจีน รวมทั้งเป็นส่วนหนึ่งในเครือข่ายการค้าของพ่อค้าจีนอยู่แล้ว¹²⁰

ชาวจีนเหล่านี้สามารถเลื่อนฐานะจากการเป็นลูกจ้างของรัฐ ขึ้นมาเป็นขุนนางได้ ขุนนางในกรมท่าที่มีอำนาจในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน ล้วนมาจากการเป็นพ่อค้าในฐานะลูกจ้างของรัฐ ยิ่งไปกว่านั้นชาวจีนจะได้รับค่าจ้างในการทำงานต่างจากไพร่ที่ต้องทำงานให้รัฐตามหน้าที่ในระบบไพร่ งานรับจ้างที่สำคัญของชาวจีนซึ่งมีบันทึกไว้คือ การรับจ้างจากรัฐเพื่อขุดทองและเงินตามวัดและเจดีย์ต่างๆ ดังที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 4 เรื่องรายได้ และการรับจ้างก่อสร้างในเมืองธนบุรี

โดยสรุปการค้าในสมัยธนบุรีเป็นการค้าที่เน้นการค้าของเอกชน ชาวจีนมีบทบาทอย่างมากในทุกชั้นตอน กล่าวคือเป็นทั้ง ผู้ผลิตสินค้า ผู้จัดหาสินค้า ขุนนางและลูกจ้างของรัฐ ซึ่งมีโอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมเป็นขุนนาง ต่างจากชาวไทยซึ่งมีภาวะผูกพันในการเข้าเดือนประคบกับชาวจีนเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ จึงทำให้ชาวจีนกลุ่มต่างๆ ในสมัยธนบุรีมีบทบาทอย่างมากในทางการค้า แตกต่างจากไพร่ ที่ไม่ได้มีบทบาทแม้กระทั่งการเป็นผู้ผลิตเหมือนในสมัยอยุธยา

ในด้านสินค้า จะเห็นได้ว่าสินค้าออกของกรุงธนบุรีนั้น เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาในส่วนของสินค้าเกษตรกรรมเพราะยังไม่สามารถผลิตได้มากพอ สินค้าที่เคยเป็นสินค้าออกอย่างข้าว หายไปจากรายชื่อสินค้าออก แต่ในส่วนของสินค้าประเภทของป่าซึ่งอยุธยาทำรายได้จากการส่งออกตลอดสมัยนั้น เป็นสินค้าหลักที่ธนบุรีส่งออก รวมทั้งเป็นสินค้าที่ใช้แลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น เช่น ไม้ฝาง นอกจากนั้นเป็นสินค้าประเภทแร่ธาตุ คือ ดีบุก

ในสมัยธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทำการค้าเพื่อเร่งฟื้นฟูอาณาจักร ทำให้พระองค์ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์เป็นหลัก จนหลายครั้งต้องทรงดำเนินนโยบายทางการเมืองการปกครองโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจควบคู่ไปด้วย การเร่งหารายได้จากการค้านี้เองที่ทำให้พระองค์ทรงประกอบการค้าในวงจำกัดแต่เพียงพระองค์และขุนนางจีนซึ่งมีบทบาทในการค้าสำเภา และการค้าผ่านพ่อค้าเอกชนจีนตามเมืองต่างๆ

¹²⁰ Leonard Andaya, "Interaction with the Outside World and Adaptation in Southeast Asian Society, 1500-1800," *The Cambridge History of Southeast Asia volume one, part two* From c. 1500-1800, p.6.

การค้าสำเนาในรูปแบบเอกชนเป็นการค้าที่สร้างรายได้ให้แก่กรุงเทพมหานคร ในขณะที่การค้าในระบบบรรณาการซึ่งสามารถเปิดได้ในปลายรัชสมัย ได้กลายเป็นรายได้หลักที่สืบทอดมาสู่กรุงรัตนโกสินทร์